
STUDIA IURIS

JOGTUDOMÁNYI TANULMÁNYOK / JOURNAL OF LEGAL STUDIES

2024. I. ÉVFOLYAM 3. SZÁM

Károli Gáspár Református Egyetem
Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola

A folyóirat a Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskolájának a közleménye. A szerkesztőség célja, hogy fiatal kutatók számára színvonalas tanulmányaik megjelentetése céljából méltó fórumot biztosítson.

A folyóirat közlésre befogad tanulmányokat hazai és külföldi szerzőktől – magyar, angol és német nyelven. A tudományos tanulmányok mellett kritikus, önálló véleményeket is tartalmazó könyvismertetések és beszámolók is helyet kapnak a lapban.

A beérkezett tanulmányokat két bíráló lektorálja szakmailag. Az idegen nyelvű tanulmányokat anyanyelvi lektor is javítja, nyelvtani és stilisztikai szempontból.

A folyóirat online verziója szabadon letölthető (open access).

ALAPÍTÓ TAGOK

BODZÁSI BALÁZS, JAKAB ÉVA, TÓTH J. ZOLTÁN, TRÓCSÁNYI LÁSZLÓ

FŐSZERKESZTŐ

JAKAB ÉVA ÉS BODZÁSI BALÁZS

OLVASÓSZERKESZTŐ

GIOVANNINI MÁTÉ

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG TAGJAI

BOÓC ÁDÁM (KRE), FINKENAUER, THOMAS (TÜBINGEN), GAGLIARDI, LORENZO (MILANO), JAKAB ANDRÁS DSc (SALZBURG), SZABÓ MARCEL (PPKE), MARTENS, SEBASTIAN (PASSAU), THÜR, GERHARD (AKADÉMIKUS, BÉCS), PAPP TEKLA (NKE), TÓTH J. ZOLTÁN (KRE), VERESS EMŐD DSc (KOLOZSVÁR)

Kiadó: Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola

Székhely: 1042 Budapest, Viola utca 2-4

Felelős Kiadó: TÓTH J. ZOLTÁN

Korrektor: KOHUTH-GALLA ÁGNES

A tipográfia és a nyomdai előkészítés CSERNÁK KRISZTINA (L'Harmattan) munkája

Nyomdai kivitelezés: Prime Rate Zrt., felelős vezető: TOMCSÁNYI PÉTER

Honlap: <https://ajk.kre.hu/index.php/jdi-kezdolap.html>

E-mail: doktori.ajk@kre.hu

ISSN 3057-9058 (Print)

ISSN 3057-9392 (Online)

URL: KRE ÁJK - Studia Iuris

<https://ajk.kre.hu/index.php/kiadvanyok/studia-iuris.html>

A FELELŐSSÉGÁTHÁRÍTÁS SZTÁLINI MINTÁJA ÉS ANNAK HATÁSA PÉTER GÁBOR PERÉRE

KÁDÁR ÉVA¹

ABSTRACT ■ By analysing the responsibility of the successive Soviet leaders of state defence, Genrikh Yagoda, Nikolai Ezhov and Lavrentiy Beria, their role in building Stalin's terror and the criminal trials against them, I want to answer the question of how Stalin's model of transfer of responsibility and the instructions from the Soviet leadership influenced the Gábor Peter case. My aim is to explore how the model of the Beria trial and Soviet influence shaped the concept of the Peter Gábor case, how it added new elements to it, and finally, why real elements were included in the prosecution's case. In my article, I would also like to shed light on how Mátyás Rákosi was able to use the method of shifting the blame in order to avoid his political downfall until 1956.

ABSZTRAKT ■ Tanulmányomban a Szovjetunió egymást követő államvédelmi vezetői, Genrikh Jagoda, Nyikolaj Jezsov és Lavrentij Berija felelősségének, a sztálini terror kiépítésében játszott szerepének, majd az ellenük folytatott büntetőeljárásoknak az elemzésével arra szeretnék választ kapni, hogy a felelősségáthárítás Sztálin által kialakított modellje, valamint a szovjet vezetés részéről érkező utasítások milyen hatást gyakoroltak a Péter Gábor-ügyre. Célom annak a feltárása, hogy a Berija-per mintája, és a szovjet befolyás miképpen alakította a Péter-perben szereplő koncepciót, milyen új elemekkel bővítette azt, majd végül milyen okok miatt kaptak helyet a vádban valós elemek is. Cikkemben arra is szeretnék rávilágítani, hogy Rákosi Mátyás hogyan tudta felhasználni a felelősségáthárítás módszerét annak érdekében, hogy egészen 1956-ig elkerülhesse politikai bukását.

KULCSSZAVAK: Péter Gábor-ügy, koncepciók perек, sztálinizmus, Szovjetunió, nagy terror, államvédelmi vezetők, Rákosi Mátyás, felelősségáthárítás

1. BEVEZETÉS

Tanulmányomban arra a kérdésre szeretnék választ kapni, hogy a Péter Gábor és társai ellen indult büntetőeljárásokban milyen módon érvényesült és tükröződött a Szovjetunió államvédelmi vezetői elleni, politikai indíttatású perek

¹ PhD hallgató, Eötvös Lóránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola.

hatása. Kutatómunkám során azt igyekszem feltárni, hogy hogyan változott a koncepció Péter Gábor és társai perében a történelmi események, a politikai viszonyok alakulásának függvényében. A Genrih Jagoda és Nyikolaj Jezsov ellen indított büntetőeljárások dokumentumainak elemzése, és az ezekről szóló irodalom tanulmányozása által annak a vizsgálatára törekszem, hogy Sztálin a Jagoda-per során hogyan alakította ki, ezt követően pedig a Jezsov-ügy folyamán hogyan tökéletesítette a felelősségáthárításnak azt a modelljét, amelyet később Nyikita Hruscsov a Berija-perben, majd ennek mintájára, és a szovjet vezetés parancsára Rákosi Mátyás is eredményesen alkalmazott a Péter Gábor-ügyben egészen 1956-ig. Ennek megismeréséhez, analizálásához segítséget nyújtottak számomra a Péter-ügyben született ítéletek, nyomozati iratok, a perről szóló visszaemlékezések, szakkönyvek és tanulmányok, valamint Rákosi Mátyásnak az ügyet kísérő propaganda-hadjáratot bemutató beszédei.

Emellett annak a kérdésnek a megválaszolását is célul tűztem ki, hogy miért éppen Péter Gábor vált célponttá, bizonyos értelemben „bűnbakká” Rákosi számára, és mi volt az oka annak, hogy a volt államvédelmi vezető perében többségben voltak a koncepciók elemek a valóban elkövetett bűneit tartalmazó vádpontokkal szemben.²

2. A FELELŐSSÉGÁTHÁRÍTÁS MÓDSZERÉNEK ELSŐ MEGJELENÉSE GENRIH JAGODA ÜGYÉBEN

Genrih Jagoda 1923 szeptemberében foglalta el Vjacseszlav Menzsinszkij mellett az OGPU második elnökhelyettesi posztját, majd Feliks Dzerzsinszkij halála után első elnökhelyetessé nevezték ki.³ Ebben az időszakban a sztálini terror következtében a hatalmasra duzzadt mennyiségű politikai fogoly elhelyezése komoly problémát jelentett a vezetés számára. Az első időkben a GULAG perspektívája még nem volt világos annak parancsnokai számára sem.⁴ Jagoda mint az OGPU elnökhelyettese 1930. április 12-én éles hangon bírálta a táborok rendszerét és indítványozta, hogy helyettesítsék azokat településekkel az ország távoli vidékein. Javaslata alapján a bebörtönzöttek az ilyen településeken a csa-

² KÁDÁR ÉVA: Péter Gábor szovjet sorstársai: A szovjet államvédelmi vezetők pereinek hatása a Péter Gábor-ügyre. In: BARTKÓ RÓBERT (szerk.): *Doktori Műhelytanulmányok 2024 – Doctoral Working Papers 2024*. Győr, Universitas-Győr Nonprofit Kft., 2024. 247–259. (Cikkem az itt jelzett tanulmányom felhasználásával készült.)

³ BÉLÁDI LÁSZLÓ – KRAUSZ TAMÁS: *Életrajzok a bolsevizmus történetéből*. 2. kiad., Budapest, ELTE ÁJTK Államtud. és Politikatud. Int., 1988. 245.

⁴ N. A. AFANASZEV: *Isztorija sztalinszkogo GULAGa konetsz.1920-kh.*, 27.

ládjukkal együtt élhettek volna, fakitermelési és egyéb ipari üzemekben munkát végezve. Száműzöttek telepeinek, speciális falvaknak a létrehozását javasolta.⁵ Sztálin célja elsősorban a rabszolgamunka kiaknázása volt, ahol az emberi élet csupán fogyóeszköznek számított, így a naivnak tartott Jagoda-féle terv helyett a táborok expanziójára esett a választás. Jagoda így kénytelen volt végrehajtani Sztálin parancsát: irányító szerepet betölteni az általa embertelennek tartott és ellenzett lágerrendszer kibővítésének megszervezésében. A kényszerszermunka, miközben hagyományos ágazataiban megőrizte addigi jelentőségét, ekkorra már a népgazdaság szinte minden területén képviseltette magát. A lágerrendszer történetében fordulópontot jelentett az 1929-es év, mivel az egy évvel korábban kezdődött Első Ötéves Terv nagyszabású célkitűzéseinek eléréséhez egyre nagyobb számú munkaerőre volt szükség. Ezért ekkoriban rohamosan megnőtt a munkára fogottak száma, és a büntetések időtartama is. Ennek részeként valósult meg a hírhedt Fehér-tengeri Csatorna, a Belomorkanal megépítése is, amelyet mindössze húsz hónap alatt, 1931 szeptembere és 1933 áprilisa között készítették el napi 11 órás rohammunkában.⁶

1934. október 27-én pedig, mintegy az Első Ötéves Terv záróaktusaként, megalakult a Gulag, az ugyanebben az évben felállított NKVD (Össz-szövetségi Belügyi Népbiztosság) szerve, az első olyan hivatal, amely egy kézbe fogta össze a kényszerszermunka-intézményeket és működésüket összehangolta.⁷

„Szolgálati” jutalmaképpen Jagodát 1930-ban kinevezték a párt Központi Bizottságának póttagjává, 1934-ben teljes jogú tagjává. Valóban jelentős hatalomhoz 1934 júliusában, Menzsinszkij halála után jutott. Ekkor került az OGPU funkcióit átvevő Belügyi Népbiztosság (NKVD) élére. Máiig sem kellően tisztázott és felderítetlen szerepet játszott-e a drámai fordulatokat hozó év nyarától a Szergej Kirov meggyilkolásával összefüggő eseményekben.⁸ A történészek eddig nem találtak perdöntő bizonyítékot arra, hogy ekkor valóban Sztálin parancsára, és a titkosszolgálat által megkonstruált politikai merénylet történt-e, vagy pedig a fegyvert elsütő Leonyid Nyikolajev magányos elkövető volt, akit munkahelyéről történt elbocsátása, és felesége hűtlensége miatti elkeseredése késztetett végzetes tetteire. Mindenesetre a diktátornak érdekében állt feltételezett riválisának halála, ami ürügyet szolgáltatott számára arra, hogy minden vetélytársát, vélt vagy

⁵ Goszudarsztvennij Arhiv Rosszijszkoi Federacii, GA RF. F. R– 9479. Op. 1. dok. 3. l. 23–24. Dokument opublikovan vo 2-m tome nasztorsego izdanija.

⁶ CZÉH ZOLTÁN: A Gulag mint gazdasági jelenség. *Eszmélet*, 1995. január 1., http://www.eszmelet.hu/czeh_zoltan-a-gulag-mint-gazdasagi-jelenség/ (Utolsó letöltés időpontja: 2024. 05. 20.).

⁷ Ibid. http://www.eszmelet.hu/czeh_zoltan-a-gulag-mint-gazdasagi-jelenség/ (Utolsó letöltés időpontja: 2024. 05. 20.).

⁸ BÉLÁDI – KRAUSZ 1988, 245.

valós politikai ellenfelét likvidáltassa, és totális diktatúrát építsen ki.⁹ A Sztálin legfőbb ellenségének tekintett Lev Trockij támogatóit, Grigorij Zinovjevet és Lev Kamenyevet viszont Sztálin utasítására letartóztatták, és azzal vádolták őket, hogy közvetlenül Trockijtól kaptak parancsot arra, hogy Kirovot meggyilkoltassák.¹⁰

A Párt jobban informált körei tudták, hogy Jagoda csupán névleges feje az NKVD-nek, és annak igazi főnöke maga Sztálin. Ezért, amikor azt kezdték híresztelni, hogy az NKVD-nek köze van a gyilkossághoz, egyre többekben ébredt fel annak a gyanúja, hogy a gyilkosságra személyesen Sztálin adott parancsot. Amikor a diktátor végre értesült az elterjedt hírekről, már túl késő volt ahhoz, hogy bármit is tegyen azok terjedésének megakadályozására. Sztálin egyetlen kiutat látott: el kell nyíltan ismerni, hogy a Kirov-gyilkosságot az NKVD szervezte meg, és mindezt Jagodát kell felelőssé tenni.¹¹

A felelősségáthárítás mellett Jagoda megvádolásának azonban volt egy másik oka is: Sztálin már az 1935-ös első moszkvai per folyamán szemrehányást tett Jagodának amiatt, hogy Zinovjevvel és Kamenyevvel szemben nem lépett fel elég határozottan. 1936 augusztusában pedig azt rótta fel az NKVD-vezetőnek, hogy az ügy előkészítése során megkímélte Buharint és Rikovot.¹² Nyikolajevszkij az *Egy öreg bolsevik levele* című munkájában ezt írta: „Jagodát eltávolították tisztességéből, mert bizonyos enyhe ellenvetéssel élt a (Zinovjev–Kamenyev) per megrendezésével kapcsolatban, amelyről csak az előkészületek után tudta meg, hogy a megrendezés módja el van döntve. Ő azt akarta, hogy az ügyet vitassák meg a Politbüro-ban.” Az irattári dokumentumok szerint (amelyeket évekkel később tettek közzé), amikor Jagoda megkapta a vallomások másolatát a vádlottak egyre növekvő listájáról, amelybe belevonták Trockijt az összeesküvésbe, azt írta, hogy ezek a dolgok „lehetetlenek” ez „egy hazugság”.¹³ Sztálin tudomást szerzett arról is, hogy a Jagoda irányítása alatt folyó kihallgatások során egyes NKVD-tisztek csak tessék-lás-sék végzik a feladatukat: például megfelelően feltett kérdéseikkel lehetőséget kínáltak a gyanúsítottaknak arra, hogy védekezzenek a vádak ellen. Sztálin a tudukra adta, hogy nem tűr semmiféle ellenvetést, és megengedhetetlennek tart bármilyen engedékenységet az „ellenséggel” szemben. 1936. szeptember 25-én Sztálin és Zsdanov Szocsiban töltött szabadságáról táviratot küldött a Politikai Bizottságnak: „Abszolút mértékben szükségesnek és sürgősnek tartjuk, hogy

⁹ DONALD RAYFIELD: *Sztálin és hóhérai – A zsarnok, és akik neki gyilkoltak*. Budapest, Park Könyvkiadó, 2011. 275–276.

¹⁰ RUPERT BUTLER: *A sztálini terror eszközei – Cseka, OGPU, NKVD, KGB 1917-től 1991-ig*. Budapest, Gabo Kiadó, 2006. 64–65.

¹¹ ALEXANDER ORLOV: *The secret history of Stalin's crimes*. New York, Random House, 1953. 251.

¹² BERNARD LECOMTE: *KGB – A szovjet titkosszolgálatok története*. Budapest, Corvina Kiadó, 2022. 54.

¹³ AMY KNIGHT: *Who killed Kirov?* New York, Hill & Wang Pub, 2000. 250–251.

*Jezsov elvtárs rendet csináljon a belügyi népbiztosságon. Jagoda végképp tehetetlennek bizonyult a trockista-zinovjevista blokk felgöngyölítésére. Az OGPU e téren négyéves lemaradásban van. Ezt észrevételezi valamennyi vezető pártmunkás az NKVD-nél és az NKVD munkatársainak többsége is.*¹⁴

Sztálin egy dühös hangú levélben közölte Kaganoviccsal, Molotovval és a Politbüro több más tagjával, hogy Jagodában nem bízik többé, és meneszteti akarja őt: *„Feltétlenül szükségesnek és sürgősnek tartjuk Jezsov elvtárs kinevezését a belügyi népbiztosi posztra. Jagoda nyilvánvalóan képtelennek bizonyult a trockista-zinovjevista klikk leleplezésére! Az NKVD négy évet fecsért el ezzel az ügyvel!”*¹⁵ Jagodát leváltotta posztjáról, és az őt engedelmességben és könyörtelenségben messze felülmúló Nyikolaj Jezsovot nevezte ki a helyére.

A menesztett belügyi népbiztost 1937. február–márciusi plénumon már súlyos politikai támadások érték Jezsov és Sztálin részéről. Itt Jezsov (Sztálin utasítására) bejelentette, hogy a korábbi vezetés idején azok a börtönök, amelyekben a trockistákat, Zinovjev híveit és a jobboldali elhajlókat őrizték, igen hamar „üdülőkké” változtak – a rabokkal „liberális” volt a bánásmód.¹⁶ Jezsov felháborodással szólt arról, hogy a politikai foglyok éhségstrájkjaik segítségével elérték követeléseik teljesítését, és a moszkvai NKVD-vezetők ezektől az éhségstrájkoktól „rettenetesen féltek”.¹⁷ Az új sztálini utasítások fényében, amelyeknek megfelelően a plénumnak már az első munkanapján, 1937. február 27-én megkezdődött a különböző időpontokban agyonlövésre ítélt „megrogzott bűnözők” listáinak jóváhagyása, emellett új viszonyulást kellett kialakítani a bebörtönözöttek ellenállásának kedvelt formáihoz, az éhségstrájkot is beleértve. A börtönökben uralkodó rendszert érintve feltette a kérdést: „Honnan származik az ilyen gondoskodás az ellenségről?”¹⁸

Jagoda a Buharin és társai-perben az egyik legnegatívabb szerepet kapta, szinte mindazt meg kellett testesítenie, amit a „nép ellensége” korabeli fogalma magában foglalt: mivel a koncepció szerint egyszerre volt tagja a baloldali ellenzéknek (trockista-zinovjevista csoport) és a „jobboldali” Buharin-féle csoportnak is, a kettő közötti összekötő feladatát látta el, szabotálta az „ellenséggel folytatott harcot”, amellet több állam (köztük a náci Németország) részére is kémkedett. Egy akkoriban készült karikatúrán SS-egyenruhában ábrázolják, hóhérbárdal a kezében, térdig vérben gázolva.

¹⁴ MILOS MIKELN: *Sztálin, a zsarnok élete*. Budapest, Fehér Holló Könyvkiadó, 1988. 214.

¹⁵ LECOMTE 2022, 54–55.

¹⁶ Voproszi isztorii. 1994. No. 10. Sz. 18–19.

¹⁷ Voproszi isztorii. 1994. No. 10. Sz. 19–20.

¹⁸ Ibid. 19–20.

A kémkedés és államellenes összeesküvés mellett Jagodát azzal vádolták meg, hogy meggyilkoltatta, meghozzá orvosokkal elkezelte, elődjét, Menzsinszkijt és legjobb barátját, Gorkijt. Sztálin úgy igyekezett a közvéleményt még inkább a letartóztatott állambiztonsági vezető ellen hangolni, hogy a valóban szélsőségesen fényűző életmódja miatt (amely a szovjet elit körében egyáltalán nem volt egyedi jelenség) is szította ellene a gyűlöletet. 1937. április 8-án házkutatást tartottak Jagoda lakásán. Ennek során 22 997 rubel készpénzt, 1229 üveg bort, több tucat prémbekecset és bundát, több, mint száz rolni angol szövetet, rengeteg prémet, három lenyúzott hattyúbőrt, leopárdbőröket, 70 női selyembugyit, 9 fényképezőgépet, Zeiss filmvetítőt, több mint 1000 darabos étkészletet, 3904 pornográf képet és 115 gumióvszert koboztak el. Az NKVD évente 605 000 rubelt költött a népbiztos két vidéki háza, nyaralója, valamint két moszkvai lakása pusztá fenntartására. Újabb 140 000 rubelre rúgott a népes Jagoda-rokonságnak nyújtott „dotáció”. Több millió rubelt költött a korszak neves politikusainak, íróinak támogatására, szeretőinek juttatott ajándékokra, amelynek költségeit az NKVD gazdasági részlege Jagoda utasítására gyakran saját titkos keretéből folyósított az illetőknek.¹⁹

A nyomozás időszaka alatt Jagoda fizikailag és lelkileg olyan rossz állapotba került, hogy szinte folyamatosan sírt, és alig kapott levegőt. A volt NKVD-vezető az 1938. március 9-én kezdődő kirakatperben eleinte tagadta a képtelen vádakat, de ekkor szünetet rendeltek el, amelyet követően Jagodán látszott, hogy verésnek, kínvallatásnak vetették alá. Vallomását papírról olvasta úgy, hogy láthatóan először látta a szöveget. Ekkor már minden koholmányt valósnak ismert el, „bevallotta bűneit”. Az NKVD egykori vezérét végül 1938. március 13-án halálra ítélték.²⁰ Szolzsenyicin a következőképpen emlékezett *A Gulag sziget-csoport* című híres művében a tárgyalásra: „Úgy tűnt, Sztálin ott ült a terem jobb oldalán. Jagoda bizakodva és kitartóan közvetlenül Sztálinhoz könyörgött kegyelemért: »Magához folyamodom kegyelemért! Én két hatalmas csatornát építettem magának!« Egy tanú beszámolója szerint ebben a pillanatban egy gyufa lángja látszott fellobbanni a muszlinfüggöny mögött, és amíg ez be nem fejeződött, egy pipa körvonalát lehetett látni.”²¹ Nem volt kegyelem. Genrih Jagodát röviddel a tárgyalás után sortűz által kivégezték. Jagoda sorsában nem sokkal később felesége, Ida Leonyidovna Averbah is osztozni kényszerült.

¹⁹ KUN MIKLÓS: *Az ismeretlen Sztálin*. Budapest, PolgArt Könyvkiadó, 2002. 251–252.

²⁰ RAYFIELD 2011, 313–316.

²¹ ALEKSZANDR SZOLZSENYICIN: *A Gulag szigetvilág*. Budapest, Európa Könyvkiadó, 1993. 477.

3. A MÓDSZER KIFEJLESZTÉSE – A TÖMEGGYILKOS JEZSOV, ÉS AZ „ÁRTATLAN” SZTÁLIN

Jagodát az NKVD vezetői posztján Nyikolaj Jezsov váltotta fel, aki alacsony termete miatt később a „véreskezű törpe” gúnynevet kapta. Az eredetileg szabóinas végzettségű, tanulatlan párttagra először 1929-ben figyelt fel a vezetőség fáradhatatlan szorgalma, szervezőkészsége miatt.²² Mindez lehetővé tette számára, hogy karrierje gyorsan íveljen felfelé. Kezdetben a párt egyes regionális bizottságaiban tevékenykedett. 1933-ban már rendszeresen találkozott Sztálinnal, aki a párton belüli tisztogatást végző népbiztosság élére helyezte őt. Ennek következtében a tagság nyolcad részének, félmillió embernek kellett távoznia a pártból.²³ 1934. május 10., Menzsinszkij halála után az NKVD egyedül Jagoda irányítása alá került. Sztálin ezért szükségesnek látta, hogy saját, megbízhatónak tartott embereit állítsa az OGPU és az NKVD vezető pozícióiba. Ennek érdekében Jezsovot egyre inkább előtérbe helyezte Jagodával szemben, akiben egyre kevésbé bízott, mivel az NKVD-vezető jó kapcsolatot ápolt a jobboldali ellenzékkel.²⁴ Sztálin kezdeményezésére úgy döntöttek, hogy létrehozzák az egységes, össz-szövetségi Belügyi Népbiztosságot (NKVD), amelybe 1934 júliusában beolvasztották az OGPU-t.²⁵

Mindez a leningrádi pártfőnök, Szergej Kirov 1934. december 1-jei meggyilkolása után vált világossá. Az események egyik változata szerint aznap reggel, amint a gyilkosság híre után Moszkvába ért, Jezsovot behívták Sztálin irodájába, és a nap jó részét ott töltötte. A sztálini hivatal látogatóinak napi nyilvántartása nem említi Jezsovot. Mégis, amikor ugyanazon a napon késő este Sztálin különvonattal Leningrádba indult, Jezsov is ott volt a kísérői között, és miután másnap reggel Leningrádba érkezett, részt vett a gyilkos, Nyikolajev Sztálin általi kihallgatásán. Két nappal a gyilkosság után a Politbüro egy rendeletet hagyott jóvá, amely lehetővé teszi a terrorizmussal vádolt személyek elítélését és gyorsított eljárásban történő kivégzését. A következő évek tisztogatásai során ezt az 1934. december 1-jei jogszabályt széles körben alkalmazták. Sztálin megbízta Jezsovot a vizsgálat felügyeletével.²⁶

Pályája így meredeken emelkedett, 1935 elejére a Központi Ellenőrző Bizottság elnökévé választották. Sztálin kegyeit különösen azzal nyerte meg, hogy készített egy tanulmányt, amely részben az elkövetkezendő tisztogatások ideo-

²² Lecomte 2022, 56.

²³ Rayfield 2011, 328.

²⁴ Rayfield 2011, 329.

²⁵ Marc Jansen – Nikita Petrov: *Stalin's loyal executioner: People's commissar Nikolai Ezhov, 1895–1940*. Stanford, California, Hoover Institution Press, Stanford University, 2002. 22.

²⁶ Jansen – Petrov 2002, 23.

lógiai alapjává vált. Ebben az erőszak és a terrorizmus rémképét vetítette előre, amely szerinte a politikai ellenzék fennmaradásával óhatatlanul bekövetkezik. Jezsov – feltehetően Sztálin megrendelésére – már előtte is sokat kritizálta az állambiztonsági szervezet működését, mert szerinte annak irányvonala „nem a szervezett ellenforradalmi szervezetek ellen irányult, hanem a szovjetellenes agitáció elszigetelt esetei, a mindenfajta hivatali visszaélések, a huliganizmus, a köztörvényes bűnügyek stb. ellen”. Emellett bírálta a politikai elitéltek speciális büntetés-végrehajtási intézeteit, amelyek szerinte „inkább hasonlítottak kényszerűdülőkre, mint börtönökre [...] A foglyok közeli kapcsolatba kerülhettek egymással, megtárgyalhatták az országban folyó politikai eseményeket, szovjetellenes tevékenységet szerveztek meg szervezeteik számára, és kapcsolatot tarthattak fenn a külvilággal.”²⁷ A fenti tanulmányának, és az államvédelem szervezete és vezetője, Jagoda elleni intrikáinak köszönhetően Sztálin teljes bizalmát élvezte, és közvetlen, titkos jelentéseket tett neki. Miután az NKVD ellenőrzésére kapott megbízást, és érdeklődése egyre inkább a nyomozati munka, a kihallgatások és bizonyítási eljárások felé fordult, amelyekben időnként személyesen is részt vett, szélsőséges kegyetlenségről téve tanúbizonyságot.²⁸

Jagodát 1936. szeptember 25-én leváltották, és a Postaügyi Népbiztosság élére helyezték. 1937 januárjában Sztálin innen is menesztette őt, majd március 2-án a Központi Bizottság előtt el kellett ismernie az NKVD sikertelenségei miatti felelősségét. Itt Jezsov dühös szidalmakkal árasztotta el őt, Berija pedig gúnyolódott rajta, „gyapjúüzemnek” nevezve az NKVD-t.²⁹ Jezsov 1937. március 18-án, egy hónappal annak letartóztatása előtt, könyörtelen lejárató kampányt kezdett Jagoda ellen az NKVD tiszti kázinójában tartott beszédében. Súlyos vádakkal illette a szervezet vezetőit, akik szerinte mindannyian veszélyes ellenforradalmárok, sőt idegen államok szolgálatában álló kémek, élükön Jagodával. Sztálin épp azért gyanúsította meg őket a nyomozások szabotálásával, szándékos erélytelenséggel, majd hazaárulással, mert tisztában volt azzal, hogy Kirov meggyilkolása után az államvédelmi szervek magasabb beosztásban lévő tagjai jól tudták, hogy mindezek a vádak koholtak, minden valós alapot nélkülöznek.³⁰

Jezsov első feladata volt, hogy befejezze a Jagoda által vonakodva végzett munkát: a Zinovjev–Kamenyev per nyomozását úgy elvégezni, hogy az abban érintetteket, minden gyanúsítottat halálbüntetéssel lehessen sújtani. Mindehhez szüksége volt az NKVD megtisztítására, amelynek során a Jagoda vezetése alatt szolgált százötven államvédelmi tisztből kilencvenet tartóztattak le, és a legtöbbjüket

²⁷ BUTLER 2006, 69.

²⁸ LECOMTE 2022, 56.

²⁹ RAYFIELD 2011, 310–312.

³⁰ LECOMTE 2022, 56–57.

kivégezték. Sztálin 1937-ben rendeletet bocsátott ki a kínzás engedélyezéséről, ezért ezt a kihallgatási módszert széles körben alkalmazták az egész Szovjetunió területén.³¹

A terror az NKVD és a pártvezetés szintjéről áttért a lakosság egészére 1937 tavaszán.³² Sztálin utasítására Jezsov kvótákat állított fel, amelyeken belül minden körzetre vonatkozóan előírta a nép ellenségei letartóztatásának és kivégzésének (73 000), illetve a rájuk kiszabandó szabadságvesztés büntetéseknek az irányszámain. Hamarosan, tizennyolc hónap elteltével már kilencszeresen lépték túl ezt a célt.³³ Minél eredményesebben teljesítette az NKVD embertelen feladatait, annál magasabbra emelték a kvótát, míg végül egyfajta verseny alakult ki az államvédelem helyi szervei között a nép ellenségeinek nevezett kulákok, szabotőrök, „árulók”, valamint a veszélyesnek tartott nemzetiségek, mint például a lengyelek, a volgai németek vagy a görögök letartóztatása, kivégzése, bebörtönzése vagy száműzése terén.³⁴ Az általa parancsba kapott hatalmas mennyiségű kivégzést már nem tudták a Lubjanka pincéiben végrehajtani, hanem ehelyett a tömegmészárlás egy annak közelében lévő udvaron létesített, úgynevezett „vágóhídon” folyt.³⁵ Az NKVD vezetősege 1935. május 27-én titkos rendeletet hozott az úgynevezett rögtönítélő bíróságként működő „trojkák” felállításáról, amelyek a helyi rendőrfőnökből, NKVD-vezetőből és a párt első-titkárból álló, háromtagú bizottságok voltak, akiket ez a jogszabály teljes hatáskörrel ruházott fel.³⁶

A rémuralom áldozatainak számáról tudomást szerezhettünk néhány szigorúan titkos dokumentumból, amely Nyikita Hruscsov és a legfontosabb pártvezetők részére készült. Ezek közé tartozik egy tanulmány „a személyi kultusz időszakában elkövetett megtorlásokról”, amely egy olyan bizottság által készült, amely az SZKP XXII. kongresszusa után alakult Nyikolaj Svernyik vezetésével. Ha ezeket az adatokat összevetjük a Gulag-igazgatóság, az igazságügyi népbizottság és a bíróságok statisztikai forrásaival, akkor a következő számot kapjuk: 1937–38-ban 1 575 000 embert tartóztatott le az NKVD, akiknek a 85,4%-át elítélték, és 681 692 embert, tehát az elítélt személyek 51%-át kivégezték közülük.³⁷

A rendelkezésre álló levéltári dokumentumok, ezen belül a Politikai Bizottság jegyzőkönyvei, Sztálin napirendje, Sztálin Kreml-beli látogatóinak névsora

³¹ RAYFIELD 2011, 332–335.

³² LECOMTE 2022, 57.

³³ RAYFIELD 2011, 337.

³⁴ LECOMTE 2022, 57.

³⁵ BUTLER 2006, 71.

³⁶ LECOMTE 2022, 57–58.

³⁷ STÉPHANE COURTOIS – NICOLAS WERTH – JEAN-LOUIS PANNÉ – KAREL BARTOSEK – JEAN-LOUIS MARGOLIN – ANDRZEJ PACZKOWSKI: *A kommunizmus fekete könyve – Büntény, terror, megtorlás*. Budapest, Nagyvilág Kiadó, 2001. 199.

(Jezsovval való napi rendszerességgel folyt megbeszélései) a jezsovscsinának nevezett korszakban elkövetett tömeggyilkosság Sztálin döntésének, kezdeményezésének volt a következménye, hiszen ezekből kitűnik, hogy a zsarnok rendszeresen ellenőrizte és irányította Jezsov tevékenységét.³⁸ A legfontosabb dokumentumokat Sztálin szerkesztette, felügyelte a nyomozásokat, és ellenőrizte a kirakatpereket is.³⁹ Sztálin 1938 végén, miután tudatosult benne, hogy népszerűsége rohamosan hanyatlik, a pártállam és gazdasági apparátus működése pedig a káderhiány miatt akadozik, és mivel terve, a totális diktatúra már kiépült, így Jezsokra már nem volt szüksége, úgy döntött, hogy véget vet a nagy terrornak, a végrehajtótól pedig megszabadul. Sztálin a Kirov-gyilkosságért való felelősség Jagodára történt áthárításának már bevált módszerét most nagy méretekben alkalmazta, és a tömegmészárlást teljes egészében úgy állította be, mintha az kizárólag Jezsov, és az általa vezetett NKVD bűne lenne.⁴⁰ Jezsopot 1938 áprilisában vízi szállítási népbiztosnak nevezte ki. Pozícióját megtarthatta az NKVD élén, de gyakorlatilag egyre inkább kikerült kezéből a szervezet irányítása. Később Sztálin azt állította, hogy Jezsov részegen állította össze a neki aláírásra átadott, a kivégzendők nevét felsoroló listát, ezért sok ártatlan ember is az áldozatok közé került.⁴¹ Augusztus 22-én Sztálin Lavrentij Beriját nevezte ki az NKVD állambiztonsági igazgatóságának élére, aki ebben az időben szinte már Grúzia első embere, és az egész Transzkaukázus NKVD-főnöke volt. A terror csökkenését úgy állították be a közvélemény előtt, mintha az a törvénysértő NKVD és a törvényeket tisztelő Andrej Visinszkij-vezette igazságszolgáltatás közötti hatalmi egyensúly helyreállítása lenne. Jezsov 1938 decemberében lemondott, és az általa elkövetett „túlkapások” miatt önbírálat gyakorlására kényszerült egy Sztálinnal, Molotovval és Vorosilovval folytatott négyórás megbeszélés alkalmával. Ő azonban a kritikákkal szemben szinte süketen azt róta fel saját bűnéül, hogy a „bolsevik éberség hiányában” túlzottan keveset tett.⁴² Jezsopot 1939. április 10-én letartóztatták, és egy titkos börtönbe szállították, ahol kínvallatásnak vetették alá. Azonban hasonlóan Péter Gábor első, a cionista-peren belüli büntetőügyéhez, a volt NKVD-vezetőt sem az általa valóban elkövetett bűntettek, a rémuralom idején végrehajtott tömeggyilkosság elkövetésével, hanem a lengyel és a német titkosszolgálatok részére végzett kémkedéssel, a kormány megdöntésére irányuló összeesküvéssel, gyilkossággal és – mivel a homoszexuális kapcsolat abban az időben a Szovjetunióban bűncselekménynek számított –

³⁸ COURTOIS et al 2001, 198–199.

³⁹ JANSEN – PETROV 2002, 207.

⁴⁰ LECOMTE 2022, 59–60.

⁴¹ JANSEN – PETROV 2002, 210.

⁴² RAYFIELD 2011, 367–368.

„szodómiával” vádolták. A nyomozás során visszavonta vallomását, de Berija ígéretet tett neki arra, hogy ha mindent magára vállal, akkor életben hagyják őt és rokonait. Az 1940. február 3-án tartott tárgyaláson ennek hatására az összes bűntettet beismerte, amivel vádolták, kivéve a kémkedést és a terrorizmust, a szodómia pedig már nem szerepelt a vádak között. A bíróság egy félórás látszattanácskozás után Jezsovot halálra ítélte, és aznap éjszaka kivégezték őt.⁴³

4. „BÚNBAKGYÁRTÁS” SZOVJET MINTÁRA – A BERIJA-ÜGY HATÁSA A PÉTER GÁBOR-PERRE

A szovjet diktátor halálát követő utódlási harc időszakában a hatalom az átmenetileg egymással szövetséget kötött Berija–Malenkov páros kezébe került. A két tapasztalt politikus tisztában volt a közhangulattal, és megértették, hogy a rendszert csak úgy tudják megvédeni az összeomlástól, a párvezetést pedig a népharagtól, ha mindezt radikális reformokkal előzik meg.⁴⁴

A sztálini diktatúra működtetésében korábban kulcsszerepet játszó Berija 1953. március 26-án széles körű amnesztiát hirdetett, és a koncepciók perek felülvizsgálatára adott utasítást. Több mint félmillió ember szabadulhatott ekkor ki a Gulag-ról, valamint kezdeményezte a Szovjetunió és Jugoszlávia közötti békés viszony helyreállítását, és emellett tervbe vette Németország újraegyesítését is azzal a feltétellel, hogy az semleges állam lesz.⁴⁵ Berija emellett 1953. április 1-jén elrendelte a moszkvai orvosper „fehérköpenyes gyilkosokként” megbélyegzett gyanúsítottjainak azonnali szabadon bocsátását és rehabilitálását is,⁴⁶ április 4-én pedig betiltotta a kínvallatást.⁴⁷

Az így meghirdetett új irányvonal Magyarországon is érezte hatását. A Szovjetunió és a Magyar Népköztársaság küldöttségének 1953. június 12-i moszkvai találkozásán a diktatúra enyhülését, egy humánusabb, toleránsabb rendszer bevezetését, a „szocialista törvényesség helyreállítását”, és önkritikus magatartást írtak elő a magyar pártvezetés számára. Számon kérték a Rákosi Mátyás vezette kormányon a törvénytelenéseket, az ártatlanul meghurcoltak nagy számát. Berija az Államvédelmi Hatóság erőszakos, törvénytörő mód-

⁴³ RAYFIELD 2011, 368–370.

⁴⁴ KUN MIKLÓS: Berija bukása. *Beszélő Online*, 1991, 3. évf./21. szám, <http://beszelo.c3.hu/cikkek/berija-bukasa> (Utolsó letöltés időpontja: 2024. 05. 24.).

⁴⁵ SZILÁGYI ÁKOS: A Berija-dosszié. *2000 Irodalmi és Társadalmi Lap*, 2002/1. szám, 52.

⁴⁶ L. P. Berija feljegyzése az SZKP KB Elnökségének az úgynevezett kártevő orvosok ügyében felelősségre vont személyek rehabilitálásáról, 1953. április 1., AP RF, f. 3, op. 58, d. 423, 5–7. Másolat. Közli: SZILÁGYI 2002, 55–57.

⁴⁷ GA RF, f. 9401, op.1, d. 1299, 246–247. Eredeti példány. Közli: SZILÁGYI 2002, 57–59.

szerei miatt Rákosi Mátyást és Farkas Mihályt is felelősként nevezte meg, és emiatt a magyar diktátor önkritikára kényszerült.⁴⁸ A moszkvai találkozón a legmagasabb állami, illetve pártfunkciók különválasztása is napirendre került. A kormányfői posztra Berija Nagy Imrét javasolta, Rákosi számára pedig csupán az MDP vezetői tisztségét szánta volna a Kreml.⁴⁹

A bevezetett reformintézkedések, köztük a párt és állami vezetők meggyilkolására való szervezkedéssel megrágalmazott orvosok rehabilitációja döntő hatást gyakorolt a Péter Gábor-ügyben szereplő koncepcióra is, a cionista irányvonalat, a nemzetközi kémszervezet vádját kénytelenek voltak feladni. Berija ugyanis a magyarországi „cionista-per” felülvizsgálatát, és egy erre a célra kijelölt bizottság felállítását rendelte el Tyiskov vezetésével.⁵⁰ A „koronatanúnak”, Belkinnek ugyanis most már lehetősége volt arra, hogy visszavonja a Pétert terhelő, kényszer hatására tett vallomását. A volt ÁVH-vezetőt a börtönében meglátogató szovjet „tanácsos” utasítására levették a fogoly bilincseit, amelyet neki 1953. január 2-i letartóztatásától mind ez ideig saját elmondása szerint éjjel-nappal viselnie kellett.⁵¹ Berija jóvóltából Péter Gábor így megmenekült attól, hogy végigélje azt a megaláztatást és szenvedést, amit korábban Rajknak és vádlott-társainak kellett elviselnie tárgyalásuk folyamán, és valószínűleg attól is, hogy életét hozzá hasonlóan akasztófán fejezze be.⁵²

1953 nyarától az év végéig az orvosok és a zsidó szervezet vezetőinek nagy részét szabadon engedték, Szirmai István szintén tárgyalás nélkül szabadult, Vas Zoltánt pedig visszahelyezték párttiszttségébe. A vádak közül eltűnt a cionista összeesküvés, az izraeli kémszervezettel való együttműködés, Wallenberg meggyilkolása, a kihallgatások ezek helyett I. G. Jacobson, a Joint magyarországi vezetőjének személye köré összpontosultak.⁵³

Borisz Sztarkov történész kutatásai alapján azt a véleményt vallja, hogy Berija tervbe vette a koncepciók perekben elítéltek rehabilitálását is, és ebben csak az 1953. június 26-án történt letartóztatása, és elítélése akadályozta meg.⁵⁴ Erre azért

⁴⁸ BARÁTH MAGDOLNA – FEITL ISTVÁN (szerk.): *Lehallgatott kihallgatások – Rákosi és Gerő pártvizsgálatának titkos hangszalagjai*, 1962. Budapest, Napvilág Kiadó, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, 2013. 309.

⁴⁹ SZILÁGYI ÁKOS: Egy rém rendes reformer – Lapok a Berija-dossziéból. *Népszabadság*, 2002/10, 22–23.

⁵⁰ MÜLLER ROLF: *Az erőszak neve: Péter Gábor – Az ÁVH vezetőjének élete*. Budapest, Jaffa Kiadó, 2017. 201–202.

⁵¹ KOLTAY GÁBOR – BRÓDY PÉTER (szerk.): *El nem égetett dokumentumok*. Budapest, Szabad Tér Kiadó, 1990. <http://www.rev.hu/sulinet45/szerviz/dokument/peter.htm> (Utolsó letöltés időpontja: 2024. 05. 20.).

⁵² MÜLLER 2017, 204.

⁵³ Ibid. 204.

⁵⁴ BARÁTH – FEITL 2013, 310. 7. lábjegyzet.

került sor, mert a nagyhatalmú állambiztonsági vezető és egyben belügyminiszter már Sztálin halálától kezdve gyűjtötte a kompromittáló dokumentumokat Hruscsovról és a többi vetélytársáról.⁵⁵ Berija puccsal történő eltávolításának az volt a kiváltó oka, hogy feltűnő aktivizálódása, fokozott előtérbe kerülése erős félelmet ébresztett a politikai bizottság többi tagjában, főként a sokat tapasztalt „öregekben”, Vorosilovban, Kaganovicsban és Molotovban. Őket, valamint Bulganyint a pártapparátus vezető köreiben népszerű, és Berijához hasonlóan energikus Hruscsov könnyen meg tudta győzni a Berija–Malenkov-szövetség veszélyességéről, akik a politikai bizottságban meglévő többségüket kihasználva egyszerű szavazással lemondatták Malenkovot a központi bizottsági titkári tisztségéről. Hruscsovnak ezt követően pedig politikai intrikákkal sikerült éket vernie a duumvirátus tagjai között is.⁵⁶

Közvetlen információk nem állnak rendelkezésre azzal kapcsolatban, hogy Berija kiiktatásának tervébe kik voltak beavatva, és arról sem, hogy azt megelőzően milyen egyeztetés folyt. Az erről tanúskodó kevés számú forrás egyike Georgij Malenkovnak, a Minisztertanács elnökének 1953. június 26-án zajlott elnökségi ülésen elmondott beszéde, pontosabban annak előzetesen összeállított vázlatára.⁵⁷ A dokumentum alapján nagyjából képet kaphatunk arról, hogy a Berija elleni konstruált per kiagyalói mire alapozhatták vádjaikat. Elsősorban azt hozták fel ellene, hogy az irányítása alatt működő Belügyminisztérium egyeduralomra igyekezett törni „a párt és az állam fölé emelkedve”. Beszédének következő részében azokra a konkrét ügyekre tért rá, amelyek szerint Berija párt- és államellenes tevékenységét bizonyították. Ezek között – különös módon – kiemelt hangsúlyt kapott a „magyar kérdés”, amelynek keretében azt rőttá fel Berija bűnéül, hogy a pártvezetéssel előre nem egyeztetett módon avatkozott bele Magyarország belügyeibe azzal, hogy Rákosit elmozdította, és helyére Nagy Imrét nevezte ki.⁵⁸

A Berija és társai ellen indult koncepció per legfőbb vádpontjai között a hazaárulás, államellenes összeesküvés, idegen államok titkosszolgálateival való együttműködés, a hatalom megragadására tett kísérlet szerepelt. Ezzel szemben a valós, a sztálini terrorgépezet működtetésével összefüggő bűnei – köztük a katyni tömeggyilkosság végrehajtásában játszott szerepe – nem kerültek szóba az 1953. december 23-án kihirdetett halálos ítélet indokolásában.⁵⁹

⁵⁵ SZILÁGYI ÁKOS: A Berija-dosszié. *2000 Irodalmi és Társadalmi Lap*, 2002, 14. évf./1. szám, 46–69.

⁵⁶ KUN 1991, <http://beszelo.c3.hu/cikkek/berija-bukasa>.

⁵⁷ Csernovaja zapisz' vizstuplenija G. M. Malenkova na zaszedanyii Prezigiiuma CK KPSzSz. 26 ijunya 1953 g. In: Lavrentij Berija. 1953. Sztyenogramma ijulszkogo plenuma CK KPSzSz i drugije dokumenti. Moszkva, 1999. 71–72.

⁵⁸ SZ. BÍRÓ ZOLTÁN: Kremli végjáték. *2000 Irodalmi és Társadalmi Lap*, 2012, 24. évf./7–8. szám, 46–120.

⁵⁹ Ibid. 46–120.

A széles körű rehabilitációt szorgalmazó Berija ellen indult büntetőeljárás átmenetileg előnyt jelentett Rákosi számára, hiszen abban reménykedhetett, hogy ezáltal Moszkvában is háttérbe szorulnak az új irányvonal képviselői, ő pedig ezáltal elkerülheti a politikai perek miatti felelősségre vonást.

Magyarországon a törvényesség megszilárdításának Kreml által kijelölt útján az első lépés a Legfőbb Ügyészség felállításáról, és az amnesztiarendelet kidolgozásáról szóló 1953. július 15-i döntés volt. Ezzel egyidejűleg folyt az internálás, kitiltás és rendőrségi felügyelet alá helyezés kérdésének megszüntetéséről, illetve újraszabályozásáról szóló javaslat igazságügy-minisztériumi elkészítése. Ekkor azonban még szó sem volt a politikai perekben meghurcoltak rehabilitálásáról.⁶⁰ Az új irányvonal megindulása után már nem volt visszaút, Rákosinak előbb-utóbb foglalkozni kellett a koncepciók perekben törvénytelenül elítéltek problémájával. A börtönben fogva tartott Kállai Gyula ugyanis egy levelet írt Rákosi Mátyásnak, amelyben cáfolta azokat a vádakat, amelyeken a koncepciók perében született ítélet alapult.⁶¹ Nagy Imre kezdeményezésére megkezdték Kállai ügyének felülvizsgálatát 1953 őszén.⁶²

Kovács István, Borsod megyei első titkár pedig 1953. augusztus 9-én titokban felkereste a szovjet nagykövetet, és beszámolt neki a Központi Vezetőségben uralkodó légkörről, amely Rákosi paranoiás gyanakvása miatt alakult ki. A koncepciók perekben meghurcoltak ügyei egyre szélesebb körben váltak ismertté, egyre inkább részévé váltak a közbeszédnek.⁶³ Péter Gábor, ellentétben a készülő konstruált cionista-per többi alaptalanul megrágalmazott gyanúsítottjával, nem nyerte vissza a szabadságát, miután Berija utasítására levették róla addig éjjel-nappal hordani kényszerült bilincseit, javítottak fogvatartásának körülményein, abbahagyták a saját elmondása szerint napi rendszerességű fizikai bántalmazását,⁶⁴ és a tervbe vett halálos ítélettől megszabadult. Rákosi számára hasznosnak bizonyult az, hogy a rettegett ÁVH egykori vezetőjét továbbra is börtönben tartsák, hiszen a tekintélyét veszített diktátor számára egyre fenyegetőbbé váló légkörben ideális eszköznek ígérkezett a felelősség áthárításához, a társadalmi feszültség levezetéséhez.

Berija letartóztatását követően, 1953 nyarától a Péter és társai-ügyben megváltozott a koncepció, a nemzetközi kémszervezet vádjának helyét most már sok valós elemet tartalmazó vádpont, köztük az erőszakosság, a kegyetlenkedés,

⁶⁰ BARÁTH – FEITL 2013, 310.

⁶¹ KÁLLAI GYULA: *Megkésétt börtönnapló*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1987. 153–170.

⁶² BARÁTH – FEITL 2013, 311.

⁶³ Ibid. 311.

⁶⁴ KOLTAY – BRÓDY 1990, <http://www.rev.hu/sulinet45/szerviz/dokument/peter.htm> (Utolsó letöltés időpontja: 2024. 05. 20.).

a társadalmi tulajdon fosztogatása váltotta fel, és az ügy vizsgálói az ÁVH bukott vezetőit „egy törvények felett álló rablóbandaként” festették le a nyomozás új irányának megfelelően, az alapkoncepcióból csak a Jugoszlávia részére történő kémkedés eleme maradt meg.⁶⁵

A nyomozás 1953 novemberi lezárása után a PB Rákosi, Farkas Mihály és Horváth Márton hozzászólását követően megbízta az első titkárt, Nagy Imrét és Gerő Ernőt, hogy egy dokumentumban fogalmazzák meg az ügy tanulságait az államvédelem pártellenőrzésének fontosságáról.⁶⁶ Mindez megteremtette Rákosi számára a felelősségáthárítás alapgondolatát, amely hosszú ideig a menekülés lehetőségét jelentette számára. Itt fogalmazódott meg először ugyanis az a vád, amely szerint Rákosi ártatlan a koncepciók perек tekintetében, azokért egyedül „Péter Gábor és bandája” a felelős, mivel „becsapták és galádul félrevezették a pártot.”⁶⁷

Péter Gábor és társainak pere 1953 decemberében megkezdődött, majd négy napos zárt tárgyalást követően, december 24-én a bíróság kihirdette ítéletét a következő vádlottak ügyében:

Péter Gábor államvédelmi altábornagy, Csapó Andor államvédelmi alezredes, dr. Timár István minisztériumi főosztályvezető, dr. Décsi Gyula volt igazságügy-miniszter, dr. Bálint István államvédelmi orvos, Károlyi Márton minisztériumi osztályvezető, Kovács József államvédelmi őrnagy, Princz Gyula, a büntetés-végrehajtás alezredese, Vajda Tibor, a Statisztikai Hivatal osztályvezetője, Bánkuti Antal államvédelmi százados, dr. Janikovszky Béla minisztériumi osztályvezető, Érsek Tibor minisztériumi osztályvezető, Vándor Ferenc államvédelmi százados, Komendó János államvédelmi őrnagy, Pataki Ferencné államvédelmi százados, Péter Gáborné tisztviselő, Szabolcsi Mihály vállalatvezető-helyettes, Máj László államvédelmi százados.

A Budapesti Hadbíróóság Péter Gábort bűnösnek találta népellenes büntettségben, hűtlenségben, halált okozó súlyos testi sértésben, folytatólagosan elkövetett hivatali hatalommal való visszaélésben, külföldre szökés elősegítésében, valamint társadalmi tulajdon elleni büntettségben. Az elsőrendű vádlott volt államvédelmi vezető, valamint Csapó Andort, a másodrendű vádlottat életfogytig tartó szabadságvesztésre, a közügyektől való tízévi eltiltásra, teljes vagyonelkobzásra és lefokozásra ítélték. A többi vádlottat másfél évtől tizenkét évig terjedő börtönbüntetéssel, két és tíz év közötti jogfosztással, rangjuk elvesztésével és va-

⁶⁵ MÜLLER 2017, 207.

⁶⁶ MNL OL M-KS 276. f. 53. cs. 146. ő. e. Jegyzőkönyv az MDP Politikai Bizottságának üléséről, 1953. november 11.

⁶⁷ PÜNKÖSTI ÁRPÁD: Menekülés Rajk árnya elől – Péter Gábor perei a nyomok eltüntetésére. *Forrás*, 1999, 31. évf./11. szám, 65.

gyonelkobzással sújtották. Közülük több vádlott büntetésének mértékét felével, egyharmadával csökkentette az, hogy az 1953-as közkegyelmi törvényerejű rendelet hatálya rájuk is kiterjedt.⁶⁸

Rákosi, nem törődve az új irányvonallal, a Moszkvában kapott bírálattal, és azokkal az önkritikus kijelentéseivel és ígéreteivel, amelyeket – bár csak külső kényszer hatására – júniusban tett, abban a szellemben folytatta a bűneivel való szembenézést, ahol elkezdte. A Péter-ügyben született ítélet indokolásának első, valamint egy későbbi bekezdését ő maga fogalmazta meg⁶⁹: „Péter Gábor és társai vezető beosztásukkal járó hivatali hatalmuk felhasználásával – egyrészt az államvédelmi munkában súlyosan törvénytelen módszereket honosítottak meg, ezáltal tudatosan népellenes irányban fordították el az állam büntetőpolitikáját, félrevezették a Párt és kormány szerveket, tömegesen megsértették az állampolgárok szabadságjogait, másrészt mérhetetlen személyes igényeik kielégítése érdekében éveken keresztül óriási mértékben fosztogatták és pazarolták a társadalmi tulajdont. Emellett részben a felszabadulás előtt, részben azóta többen különböző egyéb bűncselekményeket is elkövettek.”⁷⁰

Az ítélet indokolásának egy több oldallal későbbi részében annak értelmi szerzője ismét igyekezett megerősíteni az előbbi állítást: „a szocialista törvényesség megeremítésének egyik legfőbb akadálya Péter Gábor és társai bűnös tevékenysége volt [...] félrevezették a pártot és a kormányt...helyenként gyűlöletet váltottak ki [...] az Államvédelmi Hatóság, a proletárdiktatúra egyik legfontosabb erőszakszerve iránt.”⁷¹

Péter ítéletének indokolása rendkívül terjedelmes volt, vádlott-társaié közül a leghosszabb. A koncepciók peres szokásos elemei közül – a lejárató propaganda bevett módszereként – nála is szerepeltek az 1945 előtti lebukásai során tanúsított „gyáva magatartásra” utaló elemek: 1935 decemberében félelmében adatokat szolgáltatott ki, és elárulta magát kihallgatója előtt, amikor ezt írta: „Aki beteg, az ne vegyen részt a munkásmozgalomban...” és a vád szerint „gyáva megfutamodásának” ezt a nyomát később eltüntette, 1940 áprilisában pedig nem csupán saját tetteit beismerő, hanem feleségét is eláruló vallomást tett Horthy rendőrségén. A következő vádpontban a hivatali visszaélései szerepeltek, amelyben a konstruált és a valós elemek keveredtek. A korábbi koncepció alapján neki szánt „kém”, és

⁶⁸ A Budapesti Hadbíróság ítélete Péter Gábor és társai ügyében, 1953. december 24. In: HORVÁTH IBOLYA – SOLT PÁL – SZABÓ GYÖZŐ – ZANATHY JÁNOS – ZINNER TIBOR: *Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez 3. Kúriai teljes ülések, államvédelmi felülvizsgálatok, „párt”-ítéletek, törvényességi óvások, tárgyalási jegyzőkönyvek*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1994. 345–354. (Eredeti: HL Katf. 005/1954. 0136–0138.)

⁶⁹ ZINNER TIBOR: „A nagy politikai affér” – *A Rajk-Brankov-ügy*. II. kötet. Budapest, Saxum Kiadó, 2014. 392.

⁷⁰ A Budapesti Hadbíróság ítélete Péter Gábor és társai ügyében, 1953. december 24. In: HORVÁTH – SOLT – SZABÓ – ZANATHY 1994, 354–355. (Eredeti: HL Katf. 005/1954. 0136–0138. o.)

⁷¹ Ibid. 354–355.

„a nép ellensége” szerepnek való megfelelését igyekeztek alátámasztani azok a vádelemek, amelyek szerint Péter „osztályidegen”, karrierista, és rovott múltú személyekkel vette körül magát, kapcsolatban állt az amerikai Himler Mártonnal, a jugoszláv hírszerzés ügynökeivel, köztük a Rajk-perben elítélt Lazar Brankov-val „Bogdán” fedőnéven adatokat szolgáltatva számukra. A volt államvédelmi vezető valóban elkövetett bűnei is felsorolásra kerültek: az ÁVH élén törvénytelen módszereket alkalmazott, alkalmaztatott, bár képmutató módon a fizikai erőszakot tiltó parancsokat is kiadott. A valóban elkövetett bűnök, erőszakos cselekmények konkrét esetei között az indokolás felsorolta az 1947-es csepeli sztrájk során letartóztatott munkások, az 1950-ben Lókúton történt robbantás után elfogott parasztfiúk, az ez év augusztusában vele konfliktusba keveredett rendőr, az 1952-es, operaházi tüzesetnél őrizetbe vett villanszerelő fizikai bántalmazása, valamint az emberrablás miatt letartóztatott UDB-ügynök, Bálint László személyes részvétellel történt megkínzása (ez utóbbit egyedül Kovács Istvánnak, Péter személyi biztosítójának vallomása bizonyította). Emellett az indokolás említést tett a kellő jogalap nélküli letartóztatásokat, internálásokat. A koncepciós perek rendszerének kidolgozását és alkalmazását is egyedül Péter bűnéül rótták fel, teljesen mellőzve annak említését, hogy ennek valójában ki volt az értelmi szerzője, és ki adta ki az erre vonatkozó parancsokat. A bűncselekmények között említették különös módon a „fogdatisztításnak” nevezett gyakorlatot, amelynek lényege az volt, hogy az ÁVH-vezető parancsára a vizsgálati részleg vezetője időnként negyedével csökkentette a fogvatartottak számát, aminek következtében bűnösök is szabadlábra kerültek. Az ítélet súlyos mulasztásként értékelte azt, hogy Péter 1945-ben egy „horthysta besúgót” futni hagyott, valamint szabadon engedte Hetényi Imrét, és a cionista tőkésnek minősített Geyer Albertet is. A valóban elítélendő tettei közé tartozó esetek között felsorolta beosztottja, Janikovszky Béla családi problémáinak „elsimítását” is, amely során arra utasította Bálint István orvost, hogy Janikovszkynét utalja elmeógyógyintézetbe azzal a céllal, hogy megvédje a férjet felesége zaklatásaitól.⁷²

Az új koncepció elemei között szerepelt az, hogy Péter elhanyagolta az operatív hálózati munkát, emellett közvetlen alárendeltjeivel, Szücs Ernővel és Csapó Andorral együttműködve valutaüzérkedést folytatott. Ennek eredményeképpen közel négyszáz „osztályidegen” tudott külföldre távozni az országból, cserébe hátrahagyva vagyonát, amely összesen 18 millió forint értéket tett ki. Az eredeti, cionista-perben szereplő elemek közül maradt meg az, amely szerint ezáltal több zsidó személyt juttattak kivándorlási lehetőséghez. A vád szerint az ilyen módon elsikkasztott, horribilis összegű pénzüsszeget többek között a Péter család szá-

⁷² MÜLLER 2017, 209–210.

mára vett medencés luxusvillára, jóval az akkori átlag feletti életszínvonaluk, étkezésük, ruházkodásuk biztosítására, az ÁVH-vezér állítólagos szeretőjének, Pataki Ferencnének a részére vásárolt elegáns, kétszobás lakásra, valamint két házra és ékszerekre fordították.⁷³

Mivel Péter ügyében a vád képviselője súlyosbításért, a védők pedig enyhítésért fellebbeztek, az ügy a másodfokú bírói fórumként eljáró Katonai Felsőbíróság elé került.

Három nappal a másodfokú ítélet kihirdetése előtt, 1954. január 12-én Jevgenyij D. Kiszeljov szovjet nagykövet meglátogatta Nagy Imre kormányfőt azzal a céllal, hogy tárgyaljanak a Berija- és a Péter-ügyben született bírói döntésekről. Nagy hangot adott annak a véleményének Kiszeljov előtt, hogy szerinte annak ellenére, hogy Farkast „egy sor büntett terheli”, de Rákosi éppúgy felelős, mint ő. Nagy tájékoztatta a szovjet nagykövetet arról is, hogy Péter tárgyalásának napjai előtt még azt vallotta kihallgatóinak, hogy *„egyebek mellett Rajk és Kádár ügyét is maga Rákosi konstruálta”*.⁷⁴ Nagy Imre ugyanis tudomással bírt arról, hogy Rákosi rokona (unokahúgának férje), Dékán vezérőrnagy meglátogatta Pétert a börtönében, és hosszú beszélgetések során igyekezett nyomást gyakorolni rá a tárgyalás előtt. Ennek eredménye volt az, hogy a volt államvédelmi vezető a korábbi, felülről jött utasításokról, parancsokról szóló vallomását alapvetően megváltoztatva kizárólag önmagát vádolta. Az ítéletet követően Farkas Mihályra is terhelő vallomást tett, amely szerint tőle kapott utasításokat a törvénysértésekre.⁷⁵

Nagy, miután mindezeket Kiszeljov tudomására hozta, felvetette a Rákosi eltávolítására vonatkozó tervét is előtte. Gerő Ernő támogatására viszont ebben nem számíthatott, hiszen a belügyminiszter attól félt, hogy ez felvetheti a saját felelősségét is.⁷⁶

A Katonai Felsőbíróság előtt, 1954. január 15-én megtartott zárt tárgyaláson Péter Gábor az utolsó szó jogán elmondott beszédében bűnösnek vallotta magát a „nép vagyonának” elherdálásában, és elismerte, hogy verésekre adott parancsot. Beismerte azt is, hogy felelősség terheli őt a Szücs testvérek agyonverésében, de tagadta, hogy annak időpontjában a helyszínen tartózkodott volna. Hozzátette, hogy ha ő jelen lett volna, akkor az ügy másképp végződik. Mély megbánását fejezte ki amiatt, hogy „félrevezette a pártot”, és sírástól elcsukló hangon kijelentette, hogy a halálbüntetést is megérdemli, viszont kérte, hogy

⁷³ MÜLLER 2017, 210–211.

⁷⁴ ZINNER 2014, 393–394.

⁷⁵ ZINNER 2014, 393.

⁷⁶ BARÁTH – FEITL 2013, 311–312.

kegyelmezzenek meg feleségének, Simon Jolánnak, aki „mindig keményebb és különb” volt, mint ő.⁷⁷

A másodfokon született, jogerős ítélet Péter és Csapó tekintetében az ítéletet helyben hagyta, Vándor esetében viszont 12 évről 11-re csökkentette. A vád tárgyává tett bűncselekményt az elsőfokú ítélettel szemben Péter, Csapó és Vándor által elkövetett, bűnszövetkezetben elkövetett cselekménynek minősítette.⁷⁸

Kiszeljov Nagy Imre meghallgatása után egy hónappal, 1954. február 18-án Gerővel is tárgyalt a követségen, aki nem hallgatta el a szovjet nagykövet előtt azt, hogy a Péter-ügy vizsgálata során „a nyomozás első szakaszában [...] használtak bizonyos törvénytelen eszközöket, de természetesen ez meg sem közelítette azt a mértéket, ahogyan ezt Péter idejében alkalmazták.”⁷⁹ Habár saját felelősségéről hallgatott, de a Rajk–Brankov-ügy titkairól lerántotta a leplet Kiszeljov előtt. Feltárta, hogy a magyar és a jugoszláv belügyminiszter paksi találkozója nem más, mint „fantasztikus kitaláció”, valamint azt, hogy „[...] Rajk soha nem ismerte el a neki tulajdonított bűnöket, amíg Rákosi utasítására az ügyet átvette Szücs, aki Belkin szovjet tábornokkal együtt személyesen hallgatta ki Rajkot, s az ő iránymutatásuk alatt, a verések és más fizikai kényszer hatása alatt Rajk aláírta ezt a dokumentumot.” Gerő elmondta azt is a nagykövetnek, hogy meggyőződése szerint „Rajk és azok az emberek, akiket az ő perében elítéltek, és akiknek a legnagyobb része most börtönben ül, abszolút ártatlanok.” Gerő nyíltan bírálta Kiszeljov előtt Rákosit annak betegesen gyanakvó természete miatt: „Rákosi mániakussá vált, aki minden embert kémnek és provokátornak tart”.⁸⁰

A jogerős ítéletről csak két hónappal a bírói döntés után, az 1954. március 13-án megjelent Szabad Nép második oldalán, egy rövid hír útján tájékoztatták az ország lakosságát, amely szerint: „A Magyar Népköztársaság állambiztonsági szervei államellenes és népellenes bűncselekmények elkövetése miatt őrizetbe vették Péter Gábort, az Államvédelmi Hatóság volt vezetőjét, Décsi Gyula volt igazságügy-minisztert, Tímár István volt minisztériumi főosztályvezetőt és több társukat. A vizsgálat megállapította, hogy Péter Gábor és társai közül többen múltbeli bűncselekmények eltitkolásával kerültek magas beosztásba, hivatali beosztásukkal visszaélve, súlyos államellenes és népellenes bűncselekményeket követtek el.” Egyértelműen kifejezte a felelősségről vallott véleményét is: „Tagadhatatlan, hogy Rákosi és Farkas, de elsősorban Rákosi nagymértékben felelősek.”⁸¹

⁷⁷ ÁBTL 2.1 VI/1. Gyorsírói jegyzőkönyv Péter Gábor és társai ügyében megtartott II. fokú bírósági tárgyalásról, 1954. január 15.

⁷⁸ A Katonai Felsőbíróság ítélete Péter Gábor és társai ügyében, 1954. január 15. In: HORVÁTH – SOLT – SZABÓ – ZANATHY 1994, 402–410.

⁷⁹ ZINNER 2014, 394.

⁸⁰ ZINNER 2014, 395.

⁸¹ MÜLLER 2017, 212.

A törvénytörtő perek miatti felelősség problémájának Gerő által kínált megoldását követte, és az ő koncepcióját erősítette meg az SZKP vezetőitől május 5-én kapott iránymutatás is, amely szerint: *„A hibákat úgy kell kijavítani, hogy ne rombolják le Rákosi elvtárs tekintélyét, mert ez a párt tekintélye is. [...] ne maradjon folt sem Rákosi elvtárs nevén, sem a Központi Vezetőségén. [...] Úgy kell ezekről a hibákról beszélni, mint amilyeneket Péter Gábor követett el.”*⁸²

Az itt megfogalmazott elvek alapján május 19-én megalakították az ún. Rehabilitációs Bizottságot, amely Rákosi Mátyásból, Nagy Imréből és Gerő Ernőből állt. A grémium tagjai vitás kérdésekben „tanácsokkal segíthették” a felülvizsgálatot.⁸³

Az iránymutatásnak megfelelően Péter kihallgatói nem sokkal ezután megkezdtek az elítélt ÁVH-vezető, és cellatársa, Décsi Gyula „íratását” a Rajk- és a Kádár-per előkészítéséről, a nyomozás során alkalmazott módszerekről, a letartóztatások indokairól, valamint arról – azzal a szigorú kikötéssel, hogy a felelősséget nehogy másra próbálják hárítani –, hogy miképpen „vezették félre a pártot ezekben az ügyekben”.⁸⁴ Péter sokáig engedelmesen követte az utasítást, és a kényszervallatásokkal kapcsolatban Rákosi ártatlanságát hangsúlyozta Sólyom László és társai perújítási tárgyalásán tett tanúvallomásaiban: *„Határozottan kijelentem, hogy a Pártnak és a felsőbb vezetőknek nem volt tudomásuk arról, hogy a hatóságon belül a bántalmazások hatására is írtak alá az őrizetesek jegyzőkönyveket.”*⁸⁵

A fennmaradt iratok tanúsága szerint október 5-én azonban fellázadt, és éhségsztrájkba kezdett, amellyel azt szerette volna elérni, hogy engedélyezzenek a számára beszélőt feleségével, Simon Jolánnal, akit szeptember 3-án szabadlábra helyeztek, emellett folyamatosan „a párt egyes vezetőire igyekezett hárítani a felelősséget”, amiért vallomását nem is vették jegyzőkönyvbe. A nyilvánosság a rehabilitációkról, és a koncepciós perekért való felelősség kérdéséről először az MDP Központi Vezetőségének 1954. október 14-én tartott ülése után értesülhetett a Szabad Népből. A fővárosi első titkár, Kovács István beszédében egyrészt alaptalanul azt állította, hogy a rehabilitáció teljeskörűen, minden ártatlanul meghurcolt tekintetében megtörtént, másrészt a felelősséget kizárólag Péter Gáborra és társaira hárította.⁸⁶

⁸² Feljegyzés az SZKP Elnöksége tagjai és az MDP Politikai Bizottsága delegációjának megbeszéléséről, 1954. május 5. In: RAINER M. JÁNOS – URBÁN KÁROLY (szerk.): „Konzultációk” – Dokumentumok a magyar és szovjet pártvezetők két moszkvai találkozásáról 1954–1956-ban. *Múltunk*, 1992, 37. évf./4. szám, 136–137.

⁸³ BARÁTH – FEITL 2013, 312–313.

⁸⁴ ÁBTL 2.1 I/1-b. Javaslat Péter Gábor és Décsi Gyula íratására, 1954. május 15.

⁸⁵ ÁBTL 2.1 II/8. Jegyzőkönyv Sólyom László és társai perújítási tárgyalásáról, 1954. szeptember 16–17.

⁸⁶ Budapest kommunistái a Központi Vezetőség határozataiért. A budapesti pártaktíva tanácskozása. 1954. 2.

Az SZKP vezetőségében aggodalmat keltett Nagy Imrének a Politikai Bizottság tagjaival való előzetes egyeztetés nélkül közzé tett, *„A Központi Vezetőség ülése után* című cikke, amely a Szabad Népből jelent meg. Ebben állást foglalt a rehabilitáció kérdéséről, és ígéretet tett arra, hogy *„...kihozzuk a börtönökből az ártatlanul elítélt elvtársainkat, visszaadjuk őket a pártnak, az életnek, a munkának. A múlt súlyos hibáit e téren is fel kell és fel is fogjuk számolni.*”⁸⁷ Ez a cikk hivatkozási alapot jelentett Rákosi év végi, végül Nagy bukásához vezető ellentámadáshoz is. A december 17-én, a DISZ megyei titkárai előtt elmondott beszédében ugyanis azt állította, hogy kétszáz személy esetében felülvizsgálták az ítéletet, elengedték a büntetéseket, maradéktalanul megtörtént a rehabilitáció, és jóvátették azokat a hibákat, amelyekért „az Államvédelmi Hatóság csirkefogó vezetői elnyerték büntetésüket, mivel ők szerinte „ellenségek” voltak.”⁸⁸ A szovjet vezetés utasításának megfelelően az MDP 1955. április 14-én indítványt tett Nagy Imre menesztéséről, ami az „új szakasznak” nevezett irányvonal háttérbe szorítását eredményezte, valamint az addig is vonatottan haladó rehabilitáció, és a felelősség megállapításának ügyét is hátráltatta.⁸⁹

A szovjet vezetés nem tért el a felelősséggel való szembenézés elkerülésének már jól bevált módszerétől: minden rossz, a bűnös tettek mindig „ügynökök aknamunkájának” köszönhetőek, és ebben az időszakban az aktuális Gonosz szerepét „Berija és bandája” töltötte be, így Sztálin és köre bűnösségének vitatása elkerülhető volt. Az az „apró ellentmondás” sem zavarta meg őket ebben, hogy a Jugoszláviával való békés viszony helyreállítását éppen Berija szorgalmazta Sztálin halála után, és az ellene felhozott vádak egyike pont az erre való törekvése volt.⁹⁰ Június 2-án Rákosi előterjesztésére Péter Gábor és társai perújrafelvételéről döntött a Politikai Bizottság arra hivatkozva, hogy „olyan adatok merültek fel, melyek eddig nem voltak ismeretesek.”⁹¹ Nagytól és Farkastól, a rá veszélyt jelentő riválisoktól immár megszabadult, a pozícióját megerősített főtitkár augusztusban a csepeli képviselői beszédében a jól bevált recept szerint a magyar–jugoszláv viszony megromlásának egyedüli okozójaként „Péter Gábort és bandáját” nevezte meg, akik szerinte Berija és Abakumov magyarországi ügynökeiként „ellenséges, provokációs tevékenységükkel megtevéstették a Pártot”, és a Rajk-perrel „megrágalmazták a jugoszláv nép vezetőit”, leleményes módon elkerülve ezzel újabb felelősök megnevezését.⁹²

⁸⁷ NAGY IMRE: A Központi Vezetőség ülése után. *Szabad Nép*, 1954, 12. évf./293. szám, 1–2.

⁸⁸ ZINNEF 2014, 437.

⁸⁹ ZINNEF 2014, 457.

⁹⁰ ZINNEF 2014, 461.

⁹¹ MNL OL M-KS 276. f. 53. cs. 234. ő. e. Jegyzőkönyv az MDP PB 1955. június 2-i üléséről.

⁹² RÁKOSI MÁTYÁS: A magyar nép a jövőben is ott lesz a béke megőrzéséért vívott harc első soraiban. Rákosi Mátyás elvtárs képviselői beszámolója Csepelen. *Szabad Nép*, 1955, 13. évf./219. szám, 1–2.

Rákosi így a moszkvai utasításnak megfelelően igyekezett a közvéleményt úgy manipulálni, hogy még inkább megerősítse a propaganda által az emberek tudatában a saját magáról, mint a velejéig romlott ÁVH-vezető által megtévesztett, ártatlan vezetőről festett hamis képet. A Péterre „és bandájára” történő felelősségáthárítás oka nem csupán a szovjet ukáz volt, hanem ehhez a megoldáshoz személyes érdeke is fűződött. Rákosi a Hruscsov-féle új irányvonal kijelölése után ugyanis ellentmondásos helyzetbe került. Mindenképpen igyekezett elkerülni azt, hogy Tito előtt nyíltan felvállalja a Rajk-per miatti felelősségét, és annak jogi következményeit. A jugoszláv vezető elleni gyűlöletkampányban, ellenséggént való megbélyegzésében ugyanis egyrészt élen járt, másrészt az „összeesküvés leleplezését” saját érdemének tekintette, büszkén hangoztatva ezt számtalan politikai megnyilatkozása során. Az ÁVH, és főként annak vezetője, Péter Gábor egyfajta „ellenbűnbakként” kínálkozott a számára, amely által egészen 1956-ig elkerülhette bűnösségének nyilvános beismerését, és politikai bukását.⁹³

Péter nem tekinthető a szó szoros értelmében vett bűnbaknak, ugyanis ez a bibliai eredetű fogalom ártatlan áldozatot jelent, aki mások bűneiért lakol, megtisztítva őket ezáltal bűneiktől. Ezzel szemben a modern társadalmakban a bűnbakkeresés célja a valóban bűnösnek tartott bűnbak megtalálása és megbüntetése, amely az ő álláspontjuk szerint jogos. Az ebben az értelemben vett bűnbak jogilag lehet ártatlan, illetve bűnös is, a lényeg, hogy funkcióját betöltse: válságok, kollektív traumák esetén a társadalomnak szüksége van az „okok” megtalálására, a sokszor a valódi, igen bonyolult, összetett okrendszer helyett egy leegyszerűsített magyarázatra az újrakezdéshez, a felborult rend helyreállításához.⁹⁴

A menekülésnek ez az útja Rákosi számára azonban hamarosan kezdett járhatatlanná válni, ugyanis Tito levéllel fordult az SZKP KB-hoz 1955. június 29-én, amelyben sürgősen megoldandó feladatként jelölte meg a magyar–jugoszláv viszony helyreállítását, és ennek érdekében a Rajk–Brankov-ügy felülvizsgálatát.⁹⁵ Ennek következtében az MDP KV PB június 30-án határozatot hozott arról, hogy Rákosi nem titkolhatja tovább el a közvélemény elől saját felelősségét a két állam közötti kapcsolat megromlásában, Péterre és társaira hárítva azt. Mindez maga után vonta, hogy Rajk Lászlót és vádlott-társait 1955. november 23–25-én tartott zárt tárgyaláson felmentették az alaptalan vádak alól. Rákosi azonban nem sokkal a felmentő ítélet kihirdetése előtt, az MDP KV november 9–12-én tartott ülésén továbbra is Beriját és Abakumovot, valamint az ő magyarországi

⁹³ GYARMATI GYÖRGY – LENGVÁRI ISTVÁN – PÓK ATTILA – VONYÓ JÓZSEF (szerk.): *Bűnbak minden időben*. Pécs–Budapest, Kronosz Kiadó, Magyar Történelmi Társulat, ÁBTL, 2013. 429.

⁹⁴ Ibid. 30.

⁹⁵ ZINNER 2014, 463.

„embereit”, Pétert és társait okolta a koncepció megalkotásáért, amely szerint a magyar–jugoszláv viszony ellenségessé válásában „nagy szerepet játszott a Berija, Abakumov és magyar cinkosai, Péter Gábor és bandája által konstruált Rajk-per.”⁹⁶

A politikai helyzetben azonban gyors változást hozott a Szovjet Kommunista Párt 1956. február 14–25. között megtartott XX. kongresszusa, ahol Ny. Sz. Hruscsov Sztálin bűneit leleplező beszéde megdöbbenést keltett. Ennek eredményeképpen sor került Kun Béla rehabilitációjára, amelyet a Szovjetunióban Rákosi tudta nélkül kezdeményeztek,⁹⁷ és határozatot hoztak a szociáldemokraták ügyének felülvizsgálatáról is.⁹⁸ A főtítkárr ellentámadással próbálkozott március 26-án, Egerben, a Heves megyei pártaktíván. Arra hivatkozott, hogy szerinte az ellenség folyamatosan arra törekszik, hogy a sztálini személyi kultuszt a maga javára kihasználja, ezért a párt feladata az, hogy ezeket a kísérleteket megghiúsítsa. A rehabilitációt már befejezett tényként említette, és igyekezett továbbra is azt sulykolni, hogy a Rajk-per szerinte „provokáción alapult”.⁹⁹ Rákosi védekezési taktikáját nem támogatta már a szovjet vezetés, így a „Berijára, és magyarországi ügynökére, Péter Gáborra” való hivatkozás már nem volt többé használható eszköz az első titkár számára. Így kénytelen volt meghátrálni, és önkritikát gyakorolni május 18-án, a budapesti nagyaktíván, ahol nyilvánosan elismerte felelősségét a személyi kultusz megteremtésében, bár a törvénysértésekkel kapcsolatosan csupán annyiban tartotta magát bűnösnek, hogy elmulasztotta az államvédelmi szervek ellenőrzését.¹⁰⁰ Rákosi ugyanerre hivatkozva mentette magát a rehabilitáció eredményeként szabadlábra került egykori elvtársai előtt is: a bűnös egyedül Péter Gábor, aki megtévesztette, becsapta őt és a pártvezetést.¹⁰¹

Júliusra azonban Hruscsov kormánya már teljes mértékben kihátrált Rákosi mellől attól tartva, hogy Magyarországon is megismétlődnek a poznaíni munkásfelkelés eseményei.¹⁰² A Szuszlov által kigondolt válságkezelési terv megvalósulását egy váratlan esemény is megakadályozta. Az életfogytig tartó szabadságvesztés büntetését töltő Péter Gábor ugyanis július elején egy meglepően őszinte feljegyzést készített *Mi az igazság?* címmel, amelyet július 10-én az MDP vizsgálóbizottságá-

⁹⁶ Dr. Domokos József, legfelsőbb bírósági elnök jelentése az MDP KV Titkárságának a Rajk-ügyben tartott perújítási tárgyalásról, 1955. december 7. In: HORVÁTH – SOLT – SZABÓ – ZANATHY-ZINNER 1993, 505–510.

⁹⁷ FEITL ISTVÁN — GELLÉRINÉ LÁZÁR MÁRTA — SIPOS LEVENTE (szerk.): *Rákosi Máttyás: Visszaemlékezések 1940–1956*. 2. kötet. Budapest, Napvilág Kiadó, 1997. 995.

⁹⁸ BARÁTH – FEITL 2013, 314.

⁹⁹ Rákosi Máttyás elvtárs felszólalása a Heves megyei pártaktíva-értekezleten. Szabad Nép, 1956, 14. évf./89. szám, 2.

¹⁰⁰ Ibid. 1–3.

¹⁰¹ MÜLLER 2017, 217.

¹⁰² MÜLLER 2017, 217.

nak címzett, és az SZKP-hez való eljuttatását is kérte. Ebben nyíltan megnevezte Rákosit, mint a Rajk-per koncepciójának kiagyalóját, aki folyamatos utasításaival törvénytelenésekre, embertelen kihallgatási módszerek alkalmazására vette rá az ÁVH-t, annak vezetőjén keresztül. Péter panaszai között szerepelt az, hogy börtönévei alatt a Gerő Ernőnek és a szovjet tanácsadóknak címzett leveleinek célba juttatását rendszeresen megakadályozták. Amikor pedig 1956 április–májusában egy vizsgálóbizottság kihallgatta, megtiltották neki, hogy Rákosiról beszéljen.¹⁰³ Mivel ez a tényfeltáró írás is hozzájárult ahhoz, hogy a szovjet vezetés elengedte Rákosi kezét, felmerült a történészekben annak a kérdése, hogy vajon Pétert ennek a leleplező feljegyzésnek a megírásában valaki instruálta-e, vagy pedig teljesen önszántából készítette azt el? Az írás elemzése során a kutatók azt állapították meg, hogy a volt ÁVH-vezető azt igen zaklatott lelkiállapotban vetette papírra, és ezen az íráson napokig dolgozott. Izgatottságának oka valószínűleg az volt, hogy az akkoriban szabadult felesége, Simon Jolán tájékoztathatta őt a kinti világban lezajlott politikai változásokról, és úgy érezhette, hogy végre elégtételt vehet Rákosin, aki őt majdnem Rajk sorsára juttatta.¹⁰⁴ Emellett a saját szerepével kapcsolatos valós tények feltárása is motiválhatta, mivel most már lehetséges adódott arra, hogy lemossa magáról, a törvénytelenésekért való egyyszemélyi felelős, „főbűnös” bélyeget.

Pétert a többi volt ÁVH-s tiszthez hasonlóan több esetben is tanúként hallgatták ki Farkas Mihály büntetőügyében. Vallomásaiban részletesen ismertette a párttájékoztatás rendszerét, és az embertelen, törvénytelen módszerek alkalmazásáért, a koncepciók perekben szereplő vádak megkonstruálásáért elsősorban Rákosit és Farkast nevezte meg felelősként. Bevallotta, hogy az első titkár parancsait „minden fenntartás nélkül” végrehajtotta, mert nem volt bátorsága azokat megtagadni. Emellett elpanaszolta a vele szemben alkalmazott kegyetlen bánásmódot is: azt, hogy 32 hónapig magánzárkában tartották, öt hónapon át éjjel-nappal bilincs volt a csuklóján, olyan súlyos bántalmazást szenvedett, aminek a következtében két körme leesett, a verések során párnát tömtek a szájába, éhségstrájkja alatt olyan brutálisan végezték nála a mesterséges táplálást, hogy majdnem átszúrták a torkát, emellett alvásmegvonással is kínozták olyan módon, hogy fehérre meszelt cellájában éjjel-nappal égve tartották a villanyt.¹⁰⁵ Péter Gábor megkínzásának valóságtartalmát egyedül Décsi Gyula vallomása támasztja alá, aki szerint kegyetlenebbül bántak velük, „mint amilyen bánásmód

¹⁰³ KOLTAY – BRÓDY 1990, <http://www.rev.hu/sulinet45/szerviz/dokument/peter.htm> (Utolsó letöltés időpontja: 2024. 05. 20.).

¹⁰⁴ MÜLLER 2017, 218.

¹⁰⁵ ÁBTL 2.1. VI/1. Jegyzőkönyv Péter Gábor kihallgatásáról, 1956. október 18., Jegyzőkönyv Péter Gábor kihallgatásáról, 1956. október 19.

bármikor azelőtt, az ÁVH-nál előfordulhatott”.¹⁰⁶ Levéltári források nem maradtak fenn Péter fogvatartásának körülményeiről, a vele szemben alkalmazott könyörtelen bánásmódról. Katona Emil, egykori elítélt visszaemlékezésében több alkalommal említi a váci börtönben 1954 nyarán zajló nagyszabású átépítési munkálatokat, amely során négy emelet magas téglafallal választottak le, és rejtettek el egy elkülönített részleget Péter Gábor, Farkas Mihály és több volt magas rangú ÁVH-tiszt őrzése céljából.¹⁰⁷

A forradalom után kialakult új politikai helyzetben Péter úgy ítélte meg, hogy ügyük megítélésében változásra számíthat, ezért perújítást kért, amit a Legfőbb Ügyészség 1957. március 14-én el is rendelt. Az egykori ÁVH-vezető és vádlott-társai beadványaikban ugyanis az alapeljárás során ellenük alkalmazott kényszervallatásra, erőszak hatására született vallomásaikra hivatkoztak. Ezek alapján felvetődött egyes vádlottak bizonyos bűncselekmények alóli mentesíthetősége. Az ügyészség úgy vélte, hogy felmerülhetnek esetleg olyan adatok is, amelyek Farkas Mihály, Farkas Vladimir és Faludi Ervin ügyében korábban fel nem tárt bűncselekmények bizonyítását teszik lehetővé.¹⁰⁸

Az ügyészség pár nap múlva megkezdte Péter Gábornak és nyolc volt vádlott-társának kihallgatását. Ezekben a napokban, 1957. március 12–16-án, majd 23-án, zárt tárgyaláson ítélezett a Legfelsőbb Bíróság Katonai Tanácsa Farkas Mihály ügyében, akit „pontosan meg nem állapítható számú hamis vád büntetésének” vádjával hatévi szabadságvesztésre ítélt, valamint két évre megfosztotta egyes jogainak gyakorlásától. Mivel tetteit az 1953. évi 11. (közkegyelmi) törvényerejű rendelet kihirdetése előtt követte el, szabadságvesztése időtartamának fele közkegyelem alá esett, tehát Farkasra csupán három év letöltendő börtönbüntetés várt.¹⁰⁹ Az aránytalanul enyhe ítélet felháborította a pártvezetést, emellett attól féltek, hogy ez újra felkorbácsolja a népharagot a levert forradalom utáni időszakban, ezért egymás után követelték a súlyosbítást. Mindezek hatására a Legfelsőbb Bíróság Népbírói Tanácsa nagyon hamar, már két héttel később, április 19-én az elvárásoknak megfelelő ítéletet hozott: Farkas Mihályt nyolc rendbeli, halálos ítéletet eredményező hamis vád büntette miatt 16 év szabadságvesztésre ítélték, amelyet az 1953. évi közkegyelmi rendelet hatására a felére csökkentettek, mellőzve a nyilvánosság tájékoztatását az ítélet felezéséről.¹¹⁰

A Péter Gábor és társai-ügyben 1957. május 28. és június 15. között zajlott fellebbviteli tárgyaláson a vádlottak mindegyike ártatlanságát bizonygatta. Péter

¹⁰⁶ PÜNKÖSTI 1999, 72.

¹⁰⁷ MÜLLER 2017, 220.

¹⁰⁸ MÜLLER 2017, 221–222.

¹⁰⁹ BARÁTH – FEITL 2013, 372.

¹¹⁰ Ítélet Farkas Mihály bűnügyében. *Népszabadság*, 1957. április 25., 2. évf./96. szám, 8.

ugyan beismerte, hogy követett el visszaéléseket, túlkapásokat, de tagadta, hogy a bántalmazás, a kínvallatás bevett módszer lett volna az ÁVH-nál. Rajk kínvallatásával és a Szücs testvérek agyonverésével kapcsolatban Rákosi parancsára hivatkozott, amelyet ő csak továbbított alárendeltjeinek. Kiemelte azt is, hogy Rajk veretését önhatalmúlag állította le. Vallomása szerint a kínvallatások mindig Rákosi utasítására történtek, saját elhatározásból ritkán rendelt el fizikai bántalmazást. Tagadta azt is, hogy részt vett volna a gazdasági bűncselekményekben, valamint az internálásokban. Az utolsó szó jogán mondott beszédében egyrészt saját mozgalmi érdemeire, másrészt az Államvédelmi Hatóságnak a „fasizmus maradványainak” felszámolásában játszott szerepére hivatkozott.¹¹¹

1957. június 15-én a Legfelsőbb Bíróság dr. Sömjén György hadbíró vezette tanácsa Péter Gábort immár a valóban elkövetett bűneiért vonta felelősségre, így őt többrendbeli hamis vád, „szám szerint meg nem állapítható rendbeli” hivatali hatalommal való visszaélés, kétrendbeli halált okozó súlyos testi sértés (a Szücs testvérek halála), valamint folytatólagosan elkövetett szolgálati hatalommal való visszaélés büntetetei miatt 14 évi szabadságvesztésre, tízévi jogfosztásra és lefokozásra ítélte. Az 1953-as közkegyelmi rendelet azonban Farkas mellett őrá is vonatkozott, így büntetését a bíróság ugyanebben az ítéletében a felére csökkentette.¹¹²

Alig egy évvel ezután, 1958. március 17-én Péter egy panaszos hangvételi levélben kérelmezte Biszku Béla belügyminisztertől szabadlábra helyezését erősen megromlott egészségi állapotára hivatkozva. Péter könyörgése nem talált azonnal meghallgatásra a belügyminiszternél, hiszen majdnem egy évet kellett várnia szabadulására, amely végül 1959. január 10-én történt meg.

5. ÖSSZEGZÉS

Sztálinban először a Kirov-gyilkosságot követően merült fel a felelősségnek az NKVD élén álló Genrih Jagodára történő áthárításának ötlete, mert a társadalom egyre szélesebb köreiben merült fel a gyanú a diktátor bűnösségével kapcsolatban. A „nép ellenségének” minősített, vélt vagy valós politikai ellenfeleivel való, tömeggyilkosságba torkolló leszámolását követően ezt a módszert „tökéletesítette”, és mindezt Jezsovot tette egyedül felelőssé a közvélemény megtévesztésével. Sztálin halála után, szovjet utasításra Magyarországon is megkezdődött a kon-

¹¹¹ Jegyzőkönyv a Péter Gábor és társai bűnyügyének perújítása során megtartott zárt tárgyalásról, 1957. június 15-én. In: HORVÁTH – SOLT – SZABÓ – ZANATHY 1994, 488–582.

¹¹² A Legfelsőbb Bíróság ítélete Péter Gábor és társai ügyében, 1957. június 15. In: HORVÁTH – SOLT – SZABÓ – ZANATHY 1994, 590–635.

cepciós perek felülvizsgálata, a Jugoszláviával való békés viszony helyreállítása. Rákosi számára a cionista-ügy miatt börtönben fogva tartott Péter Gábor ideális eszköznek, egyfajta „bűnbaknak” kínálkozott arra a célra, hogy a felelősséget saját magáról a bukott ÁVH-vezetőre áthárítsa a Berija-ügy mintájára, amely hosszú ideig Sztálin bűnösségének eltitkolását segítette elő. Ezért Pétert szovjet mintára és parancsra sokáig nem a valós bűnei miatt készültek felelősségre vonni, hanem perének koncepcióját az aktuális politikai céloknak megfelelően igyekeztek alakítani. Így Pétert már nem egy „cionista kém-szervezet vezetőjeként”, hanem az állam felett álló, erőszakos, a nép vagyonát fosztogató „rablóbanda” vezéréként, később pedig a törvénysértő perek megrendezésének első számú felelőseként, a pártot és annak vezetőjét galád módon félrevezető állam- és népellenes bűnözőként igyekeztek beállítani a közvélemény előtt. Hruscsovnak a szovjet kommunista párt 1956 februárjában tartott XX. kongresszusán elhangzott, Sztálin bűneit leplező beszéde azonban azt eredményezte, hogy Rákosi számára többé már nem volt járható út a koncepciós perekért való minden felelősséget „Péter Gáborra és bandájára” hárítani, hanem bűneinek következményét vállalnia kellett. Péter Gábort végül az általa valóban elkövetett bűncselekményekért ítélték el, a Berija-ügy mintájára ellene tervezett koncepciós per nem valósult meg. Mindezekből arra a következtetésre jutottam, hogy Péter Gábor nem volt a szó eredeti jelentése szerinti, a szó szoros értelmében vett bűnbak, hiszen egyáltalán nem volt ártatlan. Ennek ellenére mégis a felelősségáthárítás eszközeként funkcionált a bukás szélén álló diktátor, és a válsághelyzetben lévő pártállam számára, ezért Péter Gábor főbűnősként való kijelölése megfelel a modern társadalmakra jellemző bűnbakképzésnek, amelyekben a bűnbakkeresés már abból indul ki, hogy a megtalált bűnbak valóban bűnös, és megbüntetése a bűnbakkeresők felfogása szerint jogos. A válságok, kollektív traumák idején ugyanis a társadalmaknak egy leegyszerűsített okmagyarázatra van szükségük a sokszor nagyon összetett okrendszerek helyett, amely célra a bűnbakok tökéletesen megfelelnek.

IRODALOMJEGYZÉK

Levéltári források

A kényszermunka sztálini rendszere fejlődésének különleges szakaszai (Roszsijszkij Goszudarsztvennij Arhiv Szocialno-Polityicseszkojlsztorii /RGASZPI/, f. 17. op. 3, 746. dok., 211. o.).

ÁBTL 2.1 I/1-b. Javaslat Péter Gábor és Décsi Gyula íratására, 1954. május 15.

ÁBTL 2.1 II/8. Jegyzőkönyv Sólyom László és társai perújítási tárgyalásáról, 1954. szeptember 16–17.

- ÁBTL 2.1 VI/1. Gyorsírói jegyzőkönyv Péter Gábor és társai ügyében megtartott II. fokú bírósági tárgyalásról, 1954. január 15.
- ÁBTL 2.1. VI/1. Jegyzőkönyv Péter Gábor kihallgatásáról, 1956. október 18., Jegyzőkönyv Péter Gábor kihallgatásáról, 1956. október 19.
- Budapest kommunistái a Központi Vezetőség határozataiért. A budapesti pártaktíva tanácskozása. 1954. 2.
- Csernovaja zapisz' visztuplenijja G. M. Malenkova na zaszedanyii Prezigiiuma CK KPSzSz. 26 ijunya 1953 g. In Lavrentij Berija. 1953. Sztyenogramma ijulszkogo plenuma CK KPSzSz i drugije dokumenti. Moszkva, 1999, 71–72.
- GARF, f. 9401, op.1, d. 1299, 246–247. Eredeti példány. Közli: SZILÁGYI Ákos 2002. 57–59.
- Goszudarsztvennij Arhiv Rosszizszkoj Federacii, GA RF. F. R– 9479. Op. 1. dok. 3. l. 23–24. Dokument opublikovan vo 2-m tome nasztorsego izdanija.
- L. P. Berija feljegyzése az SZKP KB Elnökségének az úgynevezett kártevő orvosok ügyében felelősségre vont személyek rehabilitálásáról, 1953. április 1. , AP RF, f. 3, op. 58, d. 423, 5–7. Másolat. Közli: Szilágyi Ákos 2002. 55–57.
- MNL OL M-KS 276. f. 52/35. ő. e. Az MDP Központi Vezetőség ülésének jegyzőkönyve, 1956. július 18.
- MNL OL M-KS 276. f. 53. cs. 146. ő. e. Jegyzőkönyv az MDP Politikai Bizottságának üléséről, 1953. november 11.
- MNL OL M-KS 276. f. 53. cs. 234. ő. e. Jegyzőkönyv az MDP PB 1955. június 2-i üléséről.

Felhasznált irodalom

- ALEXANDER ORLOV: *The secret history of Stalin's crimes*. New York, Random House, 1953.
- ALEKSZANDR SZOLZSENYICIN: *A Gulag szigetvilág*. Budapest, Európa Könyvkiadó, 1993.
- AMY KNIGHT: *Who killed Kirov?* New York, Hill & Wang Pub, 2000.
- BARÁTH MAGDOLNA – FEITL ISTVÁN (szerk.): *Lehallgatott kihallgatások – Rákosi és Gerő pártvizsgálatának titkos hangszalagjai, 1962*. Budapest, Napvilág Kiadó, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, 2013.
- BERNARD LECOMTE: *KGB – A szovjet titkosszolgálatok története*. Budapest, Corvina Kiadó, 2022.
- BÉLÁDI LÁSZLÓ – KRAUSZ TAMÁS: *Életrajzok a bolsevizmus történetéből*. 2. kiad., Budapest, ELTE ÁJTK Államtud. és Politikatud. Int., 1988.
- CZÉH ZOLTÁN: A Gulag mint gazdasági jelenség. *Eszmélet*, 1995. január 1. http://www.eszmelet.hu/czeh_zoltan-a-gulag-mint-gazdasagi-jelenseg/ (Utolsó letöltés időpontja: 2024. 05. 20.)
- DONALD RAYFIELD: *Sztálin és hóhérai – A zsarnok, és akik neki gyilkoltak*. Budapest, Park Könyvkiadó, 2011.
- FEITL ISTVÁN – GELLÉRINÉ LÁZÁR MÁRTA – SIPOS LEVENTE (szerk.): *Rákosi Mátyás: Visszaemlékezések 1940–1956*. 2. kötet. Budapest, Napvilág Kiadó, 1997.

- GYARMATI GYÖRGY: *Ellenségek és bűnbakok kavalkádja Magyarországon, 1945–1956*. In: GYARMATI GYÖRGY – LENGVÁRI ISTVÁN – PÓK ATTILA – VONYÓ JÓZSEF: *Bűnbak minden időben – Bűnbakok a magyar és az egyetemes történelemben*. Pécs–Budapest, Kronosz Kiadó–Magyar Történelmi Társulat–Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, 2013.
- HORVÁTH IBOLYA – SOLT PÁL – SZABÓ GYŐZŐ – ZANATHY JÁNOS – ZINNER TIBOR (szerk.): *Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez 2. Kúriai teljes ülések, vizsgálatok és „vallomások”, „párt”-ítéletek, elvi határozatok, az 1956-os megtorlás iratai*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1993.
- HORVÁTH IBOLYA – SOLT PÁL – SZABÓ GYŐZŐ – ZANATHY JÁNOS – ZINNER TIBOR: *Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez 3. Kúriai teljes ülések, államvédelmi felülvizsgálatok, „párt”-ítéletek, törvényességi óvások, tárgyalási jegyzőkönyvek*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1994.
- IRINA MOROZOVA – VIDA ISTVÁN (szerk.): Újabb részletek Rákosi Mátyás lemondatásáról. *Társadalmi Szemle*, 1996/51. évf./3. szám
- Ítélet Farkas Mihály bűnügyében. *Népszabadság*, 1957. április 25., 2. évf./96. szám.
- KÁDÁR ÉVA: Péter Gábor szovjet sorstársai: A szovjet államvédelmi vezetők pereinek hatása a Péter Gábor-ügyre. In: BARTKÓ RÓBERT (szerk.): *Doktori Műhelytanulmányok 2024 – Doctoral Working Papers 2024*. Győr, Universitas-Győr Nonprofit Kft., 2024.
- KÁLLAI GYULA: *Megkésett börtönnapló*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1987.
- KOLTAY GÁBOR – BRÓDY PÉTER (szerk.): *El nem égetett dokumentumok*. Budapest, Szabad Tér Kiadó, 1990. <http://www.rev.hu/sulinet45/szerviz/dokument/peter.htm> (Utolsó letöltés időpontja: 2024. 05. 20.)
- KUN MIKLÓS: *Az ismeretlen Sztálin*. Budapest, PolgArt Könyvkiadó, 2002.
- KUN MIKLÓS: Berija bukása. *Beszélő Online*, 1991. 3. évf./ 21. szám, <http://beszelo.c3.hu/cikkek/berija-bukasa> (Utolsó letöltés időpontja: 2024. 05. 24.)
- MARC JANSEN – NIKITA PETROV: *Stalin's loyal executioner: People's commissar Nikolai Ezhov, 1895–1940*. Stanford, California, Hoover Institution Press, Stanford University, 2002.
- MILOS MIKELN: *Sztálin, a zsarnok élete*. Budapest, Fehér Holló Könyvkiadó, 1988.
- MÜLLER ROLF: *Az erőszak neve: Péter Gábor – Az ÁVH vezetőjének élete*. Budapest, Jaffa Kiadó, 2017.
- N. A. AFANASZEV: Isztorija sztalinszkogo GULAGa konetsz 1920-kh.
- NAGY IMRE: A Központi Vezetőség ülése után. *Szabad Nép*, 1954., 12. évf./293. szám, 1–2.
- PÓK ATTILA: Bűnbakok a magyar történeti gondolkodásban. In: GYARMATI GYÖRGY – LENGVÁRI ISTVÁN – PÓK ATTILA – VONYÓ JÓZSEF (szerk.): *Bűnbak minden időben*. Pécs–Budapest, Kronosz Kiadó, Magyar Történelmi Társulat, ÁBTL, 2013.
- PÜNKÖSTI ÁRPÁD: Menekülés Rajk árnya elől – Péter Gábor pere a nyomok eltüntetésére. *Forrás*, 1999, 31. évf./11. szám.

- RAINER M. JÁNOS – URBÁN KÁROLY (szerk.): „Konzultációk” – Dokumentumok a magyar és szovjet pártvezetők két moszkvai találkozásáról 1954–1956-ban. *Múltunk*, 1992, 37. évf./4. szám.
- RÁKOSI MÁTYÁS: A magyar nép a jövőben is ott lesz a béke megőrzéséért vívott harc első soraiban. Rákosi Mátyás elvtárs képviselői beszámolója Csepelen. *Szabad Nép*, 1955, 13. évf./ 219. szám, 1–2.
- RÁKOSI MÁTYÁS elvtárs felszólalása a Heves megyei pártaktíva-értekezleten. *Szabad Nép*, 1956, 14. évf./89. szám, 2., 1–3.
- RUPERT BUTLER: *A sztálini terror eszközei – Cseka, OGPU, NKVD, KGB 1917-től 1991-ig*. Budapest, Gabo Kiadó, 2006.
- STÉPHANE COURTOIS – NICOLAS WERTH – JEAN-LOUIS PANNÉ – KAREL BARTOSEK – JEAN-LOUIS MARGOLIN – ANDRZEJ PACZKOWSKI: *A kommunizmus fekete könyve – Bűntény, terror, megtorlás*. Budapest, Nagyvilág Kiadó, 2001.
- SZ. BÍRÓ ZOLTÁN: Kremli végjáték. *2000 Irodalmi és Társadalmi Lap*, 2012, 24. évf./7–8. szám, 46–120.
- SZILÁGYI ÁKOS: A Berija-dosszié. *2000 Irodalmi és Társadalmi Lap*, 2002/1.
- SZILÁGYI ÁKOS: Egy rém rendes reformer – Lapok a Berija-dossziéból. *Népszabadság*, 2002/10.
- ZINNER TIBOR: „A nagy politikai affér” – *A Rajk–Brankov-ügy*. II. kötet. Budapest, Saxum Kiadó, 2014.